

A „MAGYAR ÁLLAMJOG” C. ÚJ EGYETEMI TANKÖNYV VITÁJA*

A tankönyv vitáján *Antalffy György*, *Halász József*, *Schmidt Péter*, az állam- és jogtudományok kandidátusainak referátuma és számos hozzászólás hangzott el. A referátumokat alább teljes terjedelemben, a hozzászólásokat pedig összefoglalva közöljük.

ANTALFFY GYÖRGY:

I.

Előre kell bocsátanom, hogy az állam és jogelmélet művelői általában nem szívesen vállalkoznak az egyes jogtudományi ágazatok tankönyveinek konkrét értékelésére még akkor sem, ha éppen az állam és jogelmélet általános jellegéből folyóan szükségképpen kell bizonyos ismeretekkel rendelkezniük a legkülönbözőbb jogtudományi ágazatok elméleti problémái vagy talán helyesebben alapvető kérdései körében is. Magam is szívesebben foglalkozom — ha ez egyáltalán szükséges — egy-egy jogtudományi ág speciálisan állam és jogelméleti vonatkozásaival. Adott esetben is tételes jogtudományi ág egyetemi tankönyvéről, annak értékeléséről van szó. Mégis az államjog alapjogágazat jellege, az a körülmény, hogy egy konkrét állam és jogrendszerre vetítve ugyan, de a tiszta államjogi normák mellett nagy terjedelemben öleli fel az állam és jogrendszer alapvető kérdéseit, lehetővé teszi számomra, hogy ne tekintsem illetéktelennek a jogelmélet művelőjét az államjog tárgyának egészét átfogó munka értékelésénél.

A szocialista államjogtudomány ugyanis ha egy konkrét állam és jogrendszer vetületében, de gyakran azon túlnyúlva, a tételes jogok összehasonlítási lehetőségeit felhasználva lényegében azokat az állami-jogi intézményeket tárgyalja, amelyek a magasabb általánosítás szintjén az általános állam és jogelméletnek is tárgyai. Éppen az államjog jogágazat jellegére, elsődleges politikai jelentőségére tekintettel talán hasznos lehet, ha a marxista állam és jogelmélet oldaláról értékeljük összefüggő feldolgozását. Eredményt hozhat ez jogi oktatásunk egészének fejlődése szempontjából is talán éppen a felsőoktatási reform célkitűzéseinek eredményesebb megvalósítása érdekében.

II.

Az államjog alapjogágazat jellege a szocialista fejlődés eddigi tanulságai szerint általánosan érvényesül a szocialista állam fejlődésének mind első, mind második szakaszában. Anélkül, hogy a felépült szocializmus viszonyai között jelentőségét háttérbe szorítani vagy akár csökkenteni kívánóknak,

* Beér-Kovács-Szamel: Magyar államjog. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest 1960: 556 p.

mégis megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy e jogág alapvető jellege, anyajog volta különösen szembetűnő a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet időszakában. Olyan időszakban, amikor a munkásosztály már a hatalom kizárólagos birtokosává vált, létrejött az új szocialista típusú állam és a munkásosztály a társadalmi viszonyok egész területén éppen ennek az új államhatalomnak, mint emelőnek a felhasználásával harcol a szocialista forradalom következetes végigviteléért. Ebben a fejlődési szakaszban elsősorban a politikai viszonyokkal leginkább összefüggő jogágazat, az államjog normanyagában jut kifejezésre az egész állam és jogrendszer gyökeres átalakulása. Ha a proletariátus állama a jogrendszer egyéb területein átmenetileg nagy számmal használhatja is fel a régi jog egyes, többnyire formai elemeit, az államjog területén ez a lehetőség minimálisra szűkül. E területen különösen élesen bontakozik ki a munkáshatalom megszilárdulásának első napjától kezdve az új típusú állam és jog gyökeres szakítása a múlttal. Ezért egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a szocialista egyetemi oktatás kialakításában fordulatot jelentő 1950-es évben, tehát alig egy esztendővel az alkotmány elfogadása után a jogi oktatás első szocialista egyetemi tankönyve, az ugyancsak Beér János szerkesztésében akkor még Magyar Alkotmányjog címmel kiadott egyetemi tankönyv volt. A magyar államjog egyetemi oktatása tehát 10 esztendeje elfogadott egységes egyetemi tankönyv alapján folyt. A szerzők, az államjog e 10 esztendő egyetemi oktatómunkájának tapasztalatait is hasznosították, amikor a tudományos kutatásaik eredményeit mintegy összefoglalva új tankönyvvel járultak hozzá az egyetemi jogi oktatás színvonalának fejlesztéséhez.

A tízesztendő tapasztalatokra és eredményekre való utalás azért is jelentős, mivel egy-egy tankönyv értéke szempontjából egyáltalán nem érdektelen, hogy mennyiben adja a már elért, tanulmányokban, cikkekben is kifejezésre jutó kutatási eredmények összefoglalását, azok értékelését, vagy mennyiben támaszkodik új monografikus kutatásokra.

Előljáróban le kell szögezmem: magam azon a véleményen vagyok, hogy a tankönyv szerzője megfelelhet a tankönyvvel szemben támasztható összes követelményeknek, hogyha egészében csak a már feltárt, a tankönyvet megelőzően feldolgozott széles körben megvitatott és szilárdan kijegecesedett ismeretanyag összefoglalását adja. Van olyan — szerintem túlzó — álláspont is, amely egyenesen ebben látja a tankönyv egyedüli feladatát, és éppen ezért a tankönyvet nem is számítja a szorosabb értelemben vett tudományos munkák közé. Azt hiszem, hogy ezzel az utóbbi állásponttal nem lehet egyetérteni. Különösen egyetemi tankönyvnel nem. Még ha a szerzőnek, a professzornak rendelkezésére is állnak a megelőző kutatások eredményei tárgyának összes területein, akkor sem lehet tagadni azt a jogát, vagy vitatni azt a kötelességét, hogy maga végezze el az értékelés munkáját, kiegészítő kutatásokkal áthidalja a hézagokat, saját kutatómunkájának eredményeit is csatasorba állítsa az irodalomban jelentkező ellentétes vagy éppen a különböző szintű

nézetek vitájában. Ez az igény minden tankönyvvel szemben támasztható és támasztandó, legalábbis a társadalomtudományokban. Éppen ezért a társadalomtudományok területén minden egyetemi tankönyv, ha megfelel ezeknek a követelményeknek, egyben nagyszabású tudományos munka is.

A vizsgált tankönyv az elmondott igényeknél jóval magasabb szinten elégíti ki az önálló tudományos munka követelményeit. Ez szükségképpen következik abból, hogy a szocialista államjogtudomány, bár a monografikus kutatások területén is jelentős eredményeket mondhat magáénak, mégis viszonylag rövidebb múltra tekint vissza ahhoz, hogy e részletkutatások átfoghatták volna az államjog egész tárgykörét. E mellett a szocialista államiság is állandóan fejlődik és leggyorsabban éppen az államjog tárgykörébe tartozó területen. Ezért a szerzők az egész szocialista államjogi irodalom áttekintése és felhasználása mellett is szükségképpen arra voltak utalva, hogy új és eredeti kutatásokkal támasszák alá a tárgyalt anyag jelentős részét.

Számos részterületet a szerzők a tankönyv írásmenete közben publikált tanulmányaikban tisztáztak. Ilyen pl. az államjog tárgyára és az államjogi viszonyokra vonatkozó kutatások vagy pl. a Magyar Népköztársaság politikai alapjára, az állami szervek típusaira, a minisztertanács szervezetére és működésére vonatkozó elvi fejtegetések. Más vonatkozásokban a tankönyv egyben a kutatások elsődleges publikációja is. Ilyen pl. a képviseleti rendszerre, az országgyűlésre, a kormányformára, az állampolgári jogokra és kötelességekre vonatkozó anyag nagyobb része. Hasonló példákat különösen az egyes részletekre vonatkozóan még sorolhatnánk, mindegyik szerző által írt fejezetekből.

III.

A tankönyv általános értékeléséhez feldolgozási módján, tudományos igényességének meghatározásán túl szinte önmagától adódó kiindulási pont: rendszerének vizsgálata.

A tankönyv 11 részre, ezen belül 48 fejezetre tagolódik. Az első három rész (10 fejezet) az államjog általános kérdéseit, az alapfogalmakat, az államjog és államjogi jogviszonyok fogalmát, az államjogtudomány meghatározását, az alkotmányfogalmat, a burzsoá alkotmányfejlődés, a szocialista alkotmányfejlődés, a felszabadulás előtti és utáni magyar alkotmányfejlődés és a jogforrások általános kérdésköreit tárgyalja, mintegy a tankönyv általános részeként.

A további fejezetek lényegében a magyar államjog intézményeit általában helyeselhető kevés eltéréssel az alkotmány rendszeréhez igazodva mutatják be. Egyedül az alkotmányrendszertől eltérően államszerkezet címmel felvett és igen vegyes, részben általános elméleti, részben kifejezetten tételes anyagot tartalmazó V. rész beiktatásának szükségessége vitatható. A kérdésre nem térek ki részletesen, annál is inkább, mivel az 1950-ben kiadott államjogi tankönyv e vonatkozásban lényegében hasonló megoldással operált és a tan-

könyv vitája idején már több oldalról is vitatták ennek a megoldásnak a helyességét. Magam nem kívánom ezeket az általam is elfogadott érveket megismételni. Külön kiemelendőnek tartom azokat a részeket, ahol szerzők helyesen tértek el az alkotmány tételes szövegének rendszerétől. Ilyennek minősíthetők a politikai alap körében a társadalmi szervezeti formák feldolgozása, tekintet nélkül arra, hogy azok csak az alkotmány IX. fejezete körében kapnak kifejtést. Az összefüggések jobb kimutatását szolgálja az állami szervek rendszeréről szóló rész beiktatása, a központi államhatalmi és államigazgatási szervek tárgyalásának egy részben való összefogása, e részen belül különösen az elméleti jellegű és az általános vonásokat bemutató, a képviseleti rendszeről, a kormányformákról és a kormányzati tevékenységről szóló fejezetek beiktatása.

Az alkotmány rendszerétől való és didaktikai, valamint a tudományos rendszer követelményei folytán helyeseltető eltérések felsorolását talán néhány adattal még növelhetnék, de úgy vélem, már az elmondottak is igazolják, hogy szerzők rendszerbelileg is számos új elemet vittek az anyag feldolgozásába. Mégis az a véleményem, hogy e vonatkozásban nem használták fel az összes lehetőségeket. Talán néhol ott is ragaszkodtak az alkotmány adta rendszerhez, ahol a kifejtés igényessége és a didaktikai követelmények további eltéréseket igényeltek volna.

Ezirányú részletes megjegyzéseim előadása előtt előre kell bocsátanom, hogy a rendszert illetőleg egyáltalán nem vagyok szubjektivista állásponton. Magam is azt tartom, hogy a feldolgozás rendszerét elsődlegesen a tárgy belső összefüggései határozzák meg. De nem lehet tagadni egyéb tényezők hatását sem. Így pl. nyilvánvaló, hogy rendszerbelileg is más igényekkel lép fel a népszerűsítő anyag, mint a szakmai igényeket kielégítő kommentár, és megint más igényeket támaszt az egyetemi oktatás. Tehát a feldolgozás igénye is befolyásolhatja a rendszert. E mellett, úgy vélem, más a rendszerbeli igénye a jogi szabályozásnak és a jogszabály tudományos feldolgozásának. Még akkor is, ha a gondos jogszabályszerkesztés — és az alkotmányoknál minden esetben ez a helyzet — szintén maximális mértékben figyelembe veszi a szabályozás tárgyának belső összefüggéseit.

Jól tudom, hogy az államjog területén speciális a helyzet. Maguk a szocialista alkotmányok, éppen absztrakt szabályozási módjuk folytán, maximális mértékben vehetik figyelembe a tudományos rendszer követelményeit. Ezzel függ össze, hogy a Szovjetunióban 1949—50-ben éppen az államjog egyetemi tankönyvével kapcsolatos viták során éveken keresztül súlyosan bíráltak minden olyan törekvést, mely rendszerbelileg eltért a hatályos alkotmánytól. Nyilvánvalóan már akkor uralkodó álláspont tévesen fetiszálta a jogszabály rendszerét. De még ha el is fogadnók ezt az álláspontot, akkor is figyelemmel kell lennünk arra, hogy a jogszabály szerkezete minden esetben csak a társadalmi fejlődés adott állapotának megfelelően tükrözheti a szabályozás tár-

gyának belső összefüggéseit. Ha a módosítások egyes részletekben követhetik is a fejlődést, e módosítások nem érintik a jogszabály egész rendszerét, nem tükrözhetik azt, hogy a társadalmi viszonyok fejlődésében azoknak milyen új oldalai, milyen új összefüggései kerültek különösen előtérbe, ami pedig szükségképpen visszahat magára a rendszerre is.

Ilyen értelemben veti fel az államjogtudomány rendszerének problémáját V. F. Kotok is a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959-es évfolyamában közölt cikkében. Kotok 3 fő részre kívánja tagolni az államjoganyagának feldolgozását. Éspedig az első főrészben a népszuverénitás kérdésköréhez kapcsolja a gazdasági alapra, az osztályviszonyokra, a párt vezető szerepére, az állampolgárok jogaira és a politikai alapra vonatkozó anyagot, a második főrészben a föderáció, a harmadik főrészben az állami szervezetre vonatkozó anyagot javasolja tárgyalni. Kotok álláspontja javaslatának teljes elvetése nélkül szintén többoldalú bírálatot kapott. Magam sem tartom indokoltnak a jelenleg adott rendszer ilyen radikális felforgatását, mert az egyetemi tankönyv szerzői e vonatkozásban is általánosabban elfogadott álláspontok figyelembevételére kötelezettek. Mégis úgy gondolom, hogy szerencsésen befolyásolhatná a feldolgozás rendszerét és a munka áttekinthetőségét, s egyben bizonyos átfedések további kiküszöbölését is elősegítené, ha szerzők a politikai alap tárgyköre köré tömörítenék az olyan tárgykörök feldolgozását, amelyek azzal szervesen összefüggenek. Így pl. nyilvánvalóan összefüggésinél fogva ide tartozna az államhatalmi szervek általános vonásainak bemutatása, a választási rendszer és a képviseleti rendszer általános kérdései. Ugyancsak a politikai alap szervezeti formáinak körében kaphatna helyet a jelenleg az állami szervtípusok kidolgozása, szoros összefüggésben az amúgyis itt tárgyalt állami és társadalmi szervezeti formák közötti megkülönböztetéssel.

Úgyszintén ide kívánkozik a társadalmi szervezeti formákra vonatkozó, jelenleg a tankönyv több helyén tárgyalt anyag, egészen az egyesülési jog politikai vonatkozásaiig bezárólag. Végül itt kaphatnának helyet az állami és társadalmi mechanizmus alapelveinek részletes kifejtése is, valamint államszervezetünk közvetlen demokratikus vonásai. Kétségtelen, hogy ez jelentősen kiszélesítené magának a politikai alapnak a tárgyalását, de egyben csökkenthetné a tankönyv terjedelmét és szerkezetileg is jobban kifejezné a jelenleg gyakran összefonódó általános és különös rész valóságos arányait.

Részben a rendszer kérdéséhez is kapcsolódik a hatályos jogforrási rendszernek külön részként való beiktatása és tárgyalása. A tankönyv igen értékes része a Magyar Népköztársaság jogforrásait tárgyaló II. része. A vonatkozó fejezetek tanúsítják, hogy szerzőjük a tankönyv kiadását megelőzően a jogforrástannal foglalkozó kitűnő monográfiájával gazdagította a magyar jogirodalmat. Igen helyesen találta meg azt a megoldást, hogy e viszonylag nagyobb munka anyagát a tankönyv kívánalmainak megfelelően tömöríti. A szerző által alkalmazott megoldást annál inkább örömmel kell üdvözlönnünk, mivel

ezzel lényegében lezárt egy hosszú ideje tartó vitát az államjogtudomány és az állam és jogelmélet művelői között, Ez a vita nem annyira a publikációkban is kifejezésre jutó irodalomban, mint inkább a program és jegyzetvitákban jelentkezett, amikor is az állam és jogelmélet stúdiuma hosszú időn át igényt tartott a szerző által feldolgozott anyag jelentős részére és az államjogtudomány szerepét abban kívánta kijelölni, hogy a hatályos jogforrási rendszer összefüggő bemutatását mellőzve, legfeljebb az egyes szervek hatásköréhez, feladataihoz kapcsolódva, azok aktusai között mutasson rá az egyes jogforrásként is figyelembe jöhető állami aktusok sajátosságaira. Jórészt ezzel magyarázható, hogy az 1950. évi kiadású államjogi tankönyvben és néhány éven át a tankönyvpótló jegyzetekben is csak a felsorolásra szorítkozott a jogforrások összefüggő bemutatása.

A szerző helyesen vonta meg a határvonalat a jogforrástan általános, és a jogelméletbe kíváncszó problematikája, valamint a hatályos jogforrásrendszer bemutatásának matériája, mint az államjog tárgykörébe eső anyag között. Ezt akkor is meg kell állapítani, ha szerző néhány helyen szükségképpen utal kiinduló tételként általános jogforrástani problematikára is. Ha tehát valamit hiányolni lehet, az inkább az, hogy a tankönyv e részében viszonylag háttérbe szorul a szocialista összehasonlító anyag. Kétségtelen viszont, hogy az összehasonlító anyag részben növelte volna a tankönyv terjedelmét, és fokozta volna az általános elméleti probléma felé irányuló tendenciát.

Ezzel kapcsolatban talán még egy problémát említhetünk meg. Amennyire az államjogtudomány tárgykörébe tartozónak ítéljük a hatályos jogforrási rendszer bemutatását, olyan mértékben ugyancsak az államjog tárgykörébe tartozónak véljük a jogforrások és az ún. társadalmi normák egymáshoz való viszonyának, az ezzel kapcsolatos elméleti kérdéseknek tárgyalását. Kétségtelen, hogy az elméleti megalapozás itt is az állam és jogelmélet tárgykörébe esik, azonban e kérdésnek a Magyar Népköztársaság viszonyaira vonatkozó elemzése, nyilvánvalóan ugyanúgy az államjog tárgya, mint a hatályos jogforrásrendszeré. Igaz, hogy ezt a problémát csak a XXI. kongresszus állította előtérbe, és e részletkérdésben még mentheti a szerzőt az is, hogy a szocialista jogirodalom általában csak a legutóbbi esztendő során kezdett e kérdéssel foglalkozni. Nehéz lenne tehát szerzőt a kérdés egészében elmarasztalni, akkor, amikor a munka kézírata ennél korábban zárul. Kevésbé adható felmentés viszont arra, hogy a szocialista együttélés szabályainak problematikája, mely a XXI. kongresszust megelőzően is élő kérdése volt a jogirodalomnak, a jogforrások tárgyalása során egészében háttérbe szorul.

IV.

A tankönyv rendszerének értékelését követően a feldolgozás módjának két vonatkozását emelem ki. Az egyik a történeti anyagot, a másik az összeha-

sonlító módszer alkalmazását illeti. Előre kell bocsátanom, hogy szerzők mindkét vonatkozásban jelentős feladatot oldottak meg.

a) Az oktatási reform előtérbe helyezte azt a feladatot, hogy a szaktárnyak keretéből a történeti anyagot lehetőség szerint az egyetemes, valamint a magyar állam- és jogtörténet tananyagába kell átvinni. Egyáltalán lehetőség nyílik arra, hogy a tételes jogi tárgyak elvi tételeiket részletesebben kifejthessék és a jogdogmatikai elemzés is nagyobb területet kapjon a tananyagban, mint eddig.

Az első államjogi tankönyvet követően hosszabb vita folyt az államjog történeti részeinek terjedelmét, tartalmát és jellegét illetően, másrésről ez a vita napirendre tűzte azt a kérdést, hogy a történeti tényeket, adatokat milyen módszerrel kell az államjogtan anyagába beilleszteni. E viták eredménye igen pozitíve éreztette hatását a most megjelent államjogi tankönyv szerkesztésében, anyagának kidolgozásában. A tankönyvben világosan kirajzolódik a határ a jogtörténeti tárgyak és az államjog történeti anyaga között, s ennek következtében az átfedések minimálisra csökkentek. Figyelemre méltó a történeti anyag feldolgozásának módszere más vonatkozásban is. Nevezetesen az egyes intézmények fejlődésének bemutatását szolgálva, nem szakítja el azoktól, hanem hozzájuk kapcsolja az alkotmánytörténeti ismeretek zömét.

A tankönyv az általános alkotmánytörténeti rész tárgyalásánál abból a helyes alapelvből indul ki, hogy a modern burzsoá alkotmányos intézmények a polgári forradalmak során keletkeztek.

Ennek megfelelően a tankönyv először vizsgálja az első alkotmányok keletkezését, kimutatván azt, hogy mindenütt, ahol a burzsoázia a kapitalista termelési viszonyok kibontakozása következtében számban gyarapodott s osztályllyá szerveződött, ott gazdasági hatalmának kiépítése után a politikai hatalom megszerzését tűzte napirendre, és ezt a programját a polgári alkotmányos állam követelése formájában rögzítette le. A tankönyv alapján helyes képet kapunk arról, hogy miként születtek meg az első polgári alkotmányok az angol forradalomban, majd az amerikai—angol gyarmatok függetlenségi harcában és az európai alkotmányfejlődésre oly nagy hatással bíró francia forradalmi alkotmányozás egyes szakaszaiban.

Az általános alkotmányfejlődés fő sajátosságait, jellemző vonásait a klasszikus kapitalizmus korában, a két világháború közötti időszakban, valamint a második világháborút követő periódusban a tankönyv röviden összefoglalja. Felvetődik az a gondolat, hogy az első világháborút követő alkotmányfejlődéstrésztelésebben kellene feldolgozni a tankönyvben és helyes lenne, ha több dokumentatív érvert is szolgáltatna e korszak alkotmányfejlődésének illusztrálására. Így még jobban érzékeltetni lehetne azt, hogy a demokratizmus igazán csak a szocialista viszonylatban érvényesülhet a modern alkotmányfejlődésben.

A magyar alkotmányfejlődés kezdeteit a tankönyv — az előbbi alkotmányjogi tankönyvvel szemben — szintén a polgárosulás kezdeteitől tárgyalja.

Dícsérendő az a törekvés, hogy a magyar polgári alkotmány kialakulásában és fejlődésében is elsősorban haladó népmozgalmaink fontosabb eseményeihez kapcsolódó államjogi változásokat taglalja részletesebben. Hallgatóink úgy teljesebben tanulmányozhatják népünk forradalmi alkotmányozó erejének eredményeit és képet is kaphatnak haladó államjogi hagyományaink egyes mozzanatairól.

A tankönyv az 1848/49-es polgári forradalom alkotmányjogi elemzése után az 1918-as polgári demokratikus forradalom fontosabb államjogi változásait ismerteti, és különösen nagy szerepet szentel első szocialista államépítésünk a Magyar Tanácsköztársaság államjogának tárgyalására.

Az 1944/45-ös állami újjászületésünk fontos alkotmányjogi mozzanatai szintén jelentőségüknek megfelelő nagyobb helyet kaptak a tananyagban.

Haladó államjogi hagyományaink részletesebb ismertetése mellett főleg a közelmúlt burzsoá alkotmánytörténetének legfontosabb tanulságait foglalja össze a magyar alkotmánytörténeti rész, rámutatván arra, hogy az imperializmus korszakának elnyomó rendszere milyen gyökeresen reakciós uralmi viszonyokat hozott létre a régi Magyarországon. E részekkel kapcsolatban felmerült az a kíváncsi, hogy a Horthy-korszak értékelését teljesebb mértékben ki kellene fejteni a tankönyvben, hiszen ez konkrétabb összehasonlítási lehetőséget nyújtana a hallgató számára a felszabadulás előtti viszonyok és szocialista államépítésünk eredményei között. Ez ellen a jogtörténettel való átfedés veszélye szólhat.

Amíg az általános alkotmánytörténet anyaga a tankönyvben csökkent, addig az egyes államjogi intézmények kialakulásának, történeti gyökereinek bemutatása teljesebb és részletesebb mint volt. Teljes mértékben helyeselhetjük szerzőknek azt a törekvését, hogy a történelmi módszert elsősorban az intézmények történetére koncentrálták.

E kérdés kapcsán említjük meg azt a többek által recenziókban észrevételezett körülményt, hogy a tankönyv nem dolgozza fel a felszabadulás előtti magyar közjogtudomány egyes irányzatait és nem értékeli személy szerint ez irányzatok legprominensebb képviselőit. A tankönyv bevezetőjében szerzők e kérdéssel kapcsolatban kifejtették nézetüket, azt, hogy ezen a területen monografikus feldolgozásokra van szükség és ez a téma kívül esik a magyar államjog tankönyv anyagának keretein. Véleményünk szerint szerzők érvelésének első része kétségtelenül joggal igényli ezen a területen a monografikus munkákat, de nem látjuk átmenetileg sem kielégítőnek azt, hogy a magyar államjogi tankönyv a magyar államjogtudomány fejlődéséről és általában az államjogtudomány irányzatairól nem nyújt legalább egy egész vázlatos, de átfogó képet az egyetemi hallgatók számára. Nézetünk szerint a magyar államjogtudomány egyes irányzatait már csak azért is részletesebben ki kellene munkálni a tankönyvben, mert a magyar jogfejlődés egyes szakaszaiban ezeknek a nézeteknek az intézmények felé igen komoly meghatározó jellegük

volt. Buza László akadémikus recenziójában kiemeli a Horthy-korszak közjogtudománya művelőinek munkásságát jellemezve, hogy „a közjog területén nem volt bírói gyakorlat, amelyben a „szokás jog” megjelenhetett volna, s ezért a közjogászok munkájának — bizonyos értelemben — a jogászai köztudatot s a szokásjogot kialakító szerepe is volt.” A magyar államjogtudomány irányzatainak ismertetésével és néhány a közjogirodalomban gyakrabban szereplő közjogtudós munkásságának értékelésével konkrétabbá és sokoldalubbá válna a tankönyvnek az a része is, amelyben a felszabadulás előtti magyar államjogtudomány néhány legjellegzetesebb „elméletét”, nevezetesen az ezeréves alkotmányról, a jogfolytonosságról és a szentkoronáról szóló tanokat ismerteti. Amennyiben az államjogtudomány történeti fejlődésének kibővítésére később sor kerülne, az ezeréves alkotmányról és a jogfolytonosság tanáról szóló részeket tovább lehetne fejleszteni, mert nézetünk szerint ezen tanok konkrét elemzésén és értékelésén keresztül nagyon jól lehetne a hallgatóság előtt dokumentálni a felszabadulás előtti s különösen pedig a Horthy-korszak közjogtudományának reakciós szolgálati szerepét az elnyomó államhatalom alátámasztásában.

A történeti szemlélet nem csupán a burzsoá állami intézmények viszonylatában teszi teljesebbé az államjogi intézmények és tudományos nézetek fejlődésének megértését, hanem kiemelkedő értéke a tankönyvnek akkor is, amidőn az általános szocialista alkotmányfejlődést illetőleg a szocialista államjogi intézmények kialakulásának feldolgozási módszerét is megadja. A szocialista állam építésének négy évtizedes tapasztalatai vannak a Szovjetunióban és e tapasztalatok évtizedek alatt történetileg halmozódtak, egymásra épültek. E mellett a népi demokratikus államok 10—15 éves fejlődése az intézmények fejlődésében számos állomásra bontható. Nagy jelentősége van annak, hogy a szocialista államépítés történeti tapasztalatait végigkísérjük az intézmények fejlődésének, változásának körülményei közepette. A szocialista állam történeti fejlődésének elemzése alapján számos lényeges kérdést más megvilágításban látunk és a fejlődés irányának következő láncszemeit az intézmények alakulásában ezen az alapon konkrétan meg tudjuk határozni.

A szocialista államjogi intézmények fejlődésének története különösen jelentős megállapításokhoz vezet az állami szervtípusok osztályozásánál. Köztudomású, hogy az állami szervtípusok mai államjogtudományunkban elfogadott tagolása a Szovjetunió 1936-os alkotmányának elfogadása körüli időre esik. Ugyancsak a történeti szemlélet alapján tudjuk helyesen értékelni azt a körülményt, hogy miként alakult át az államigazgatás legfelsőbb szerveiben a testületi vezetés egyszemélyi felelős irányítássá.

b.) A tankönyv a történeti módszer mellett az összehasonlító módszer segítségével is mind szélesebbre tágítja olvasóinak látókörét, ismeretanyagát. Az összehasonlító szemlélet két területen érvényesül: elsősorban más szocialista

államok intézményeivel való összehasonlítás vonatkozásában, másrésről államjogi intézményeink és a kapitalista intézmények közötti különbségek, esetleg bizonyos, főleg az átmenet viszonyaira jellemző formai hasonlóságok megállapításaival.

A szocialista államok között folyamatos az államszervező munka tapasztalatainak részben szervezett, részben spontán kicserélése. Az összehasonlító módszer alkalmazása e körben jelentős segítséget adhat a mindenütt hasznosítható általános szocialista s a nemzeti adottságokból folyó sajátos megoldások elhatárolására. Ezen belül is alapvető a szovjet államjogi és a magyar államjogi intézmények általános és speciális vonásainak kidolgozása.

A társadalmi rendről szóló fejezetben a politaikai alap kérdéseinek tárgyalása során a tankönyv az eddigi forrásoknál sokkal világosabban és konkrétabban mutatja ki a népi demokratikus és a szovjet forma közös vonásait, de eltérő elemeit is. Helyesen mutat rá a tankönyv: „E különbségek elsősorban abból adódnak, hogy a népi demokráciák országában részben a régi politikai formák felhasználásának keretei között ment végbe az a fejlődés, amely a nem-proletár dolgozók többségével szövetséges munkásosztály kezébe adta az államhatalmat. Az a körülmény pedig, hogy már a fordulat előtt megindult az államgépezet demokratikus átalakítása, továbbá a népi demokráciák és a Szovjetunió együttes fennállása, a fordulat után is lehetővé tette, hogy a népi demokráciák az államgépezet forradalmi szétzúzása helyett fokozatosan bonthassák le az államgépezet régi formáit, és ugyanakkor fokozatosan teremthessék meg azt a szocialista államszervezetet, amely alkalmas a tömegeknek az államhatalom gyakorlásába való közvetlen bevonására.”

Államjogi intézményeink és a hasonló burzsoá állami intézmények összehasonlítása voltaképpen a szocialista és a burzsoá intézmények közötti lényegbeli különbségek teljesebb feltárását jelentik. A tankönyv abból a helyes marxista alapelvől indul ki, hogy a szocialista és burzsoá állami intézmények közé — az intézményekben érvényesülő gyökeresen más politikai tartalom miatt formai hasonlóság esetén sem lehet egyenlőségi jelet tenni. Az intézmények különböző társadalmi-gazdasági alapja miatt elsősorban a különbséget kell szem előtt tartani.

A burzsoá és szocialista államjogi intézmények közötti konkrét különbségek megvilágítása szükségessé teszi, hogy a burzsoá állam államjogi intézményeit, ha röviden is, de a leginkább teljességre törekvően és a marxista tudomány, a történelmi materializmus alapján a burzsoá közjogtudománynál sokkal magasabb szinten jellemezze.

Számos példára utalhatnánk a tankönyvből. Ezek közül csak egyet említünk. A tankönyv a szocialista kormányformák fő vonásainak ismertetése előtt összefoglalja a burzsoá kormányformák meghatározó elemeit. A kormányformák osztályozására felállított e keret olyan logikus és rendszeres, hogy abban a nagyobb előtanulmányokkal nem rendelkező hallgató is könnyen be

tudja sorolni a ma még meglevő burzsoá államokat a megfelelő kategóriákba.

A tankönyv teljesen kiküszöbölte a szocialista jogirodalmunk első időszakában gyakran feltalálható sematikus összehasonlítást a burzsoá és szocialista jogintézmények között.

Az államjogi tankönyvben alkalmazott összehasonlító módszer egy másik vonása az, hogy az összehasonlítás mindig a hasonló fejlődési periódusban levő állami intézmények között történik és nem általánosságban.

Az összehasonlítás tehát szükségszerűen a történeti értékelés, a történeti fejlődés tanúságainak leszűrését is feltételezi. Ennek következtében az összehasonlítások során nem találunk erőszakolt párhuzamokat, a társadalmi-gazdasági és történelmi körülmények sohasem szorulnak háttérbe.

V.

A tankönyv további jelentős érdeme, hogy sokoldalúan feldolgozza a szocialista társadalmi fejlődés új elemeit. A tankönyv az SzKP XXI. kongresszusa után jelent meg, és legalább is fővonásaiban feldolgozza a marxizmus—leninizmus elméleti továbbfejlesztésének a kongresszuson kidolgozott fő téziseit.

A XXI. kongresszus előtérbe állította a szocialista társadalmi szervezet szerepének növelését, az állami és társadalmi szervek viszonyának új rendezését, a társadalmi öngazgatás formái szélesítésének követelményét.

A tankönyv e tételeknek a magyar államjog szempontjából való értékelését a társadalmi rend politikai alap című fejezetében több vonatkozásban felhasználja. A politikai alap szervezeti formái között a társadalmi és állami politikai alapintézmények megkülönböztetése, ezen intézmények egymásra való kölcsönhatásának feltárása, a párt vezető szerepének kiemelése és a vezető szerep államjogi jellegének meghatározása a XXI. kongresszus téziseinek szellemében történt.

A tankönyv más fejezeteiben több alkalommal, de más és más oldalról domborítja ki a szocialista államjogtudomány újabb munkáiban egyre inkább előtérbe állított sajátosságot. Nevezetesen azt, hogy a szocialista állami mechanizmus a képviselői és közvetlen demokrácia összeegyeztetésének új formáját jelenti. A szocialista jogirodalomban számos helyen szerepel az az alapelv, hogy a szocialista államépítés egyik legfontosabb sajátossága a tömegeknek a bevonása az állami munkába. A tárgyalt tankönyv feldolgozási módja e vonatkozásban is példaszzerű. A közvetlen demokrácia hagyományos formái is bizonyos szerepet kapnak népköztársaságunk állami mechanizmusában is — elsősorban a népszavazás jogintézményén és a népgyűlésen keresztül. A közvetlen demokrácia hagyományos formái mellett azonban a tömegeknek az állami munkába való bevonására elsősorban a társadalmi szervezetek egyre

bővülő hálózata áll készen. A tankönyv tárgyalja a Hazafias Népfrent, a szak-szervezetek szerepét, az állami feladatok megoldásában, de a társadalmi szervezetek alsóbb láncszemeit, speciális formáit már nem tárgyalja, hisz ezek munkásságának értékelése vitatható, hogy melyik jogtudományi ág keretébe tartozik.

VI.

Az eddigiek során is útaltam a felsőoktatási reform és a tankönyv viszonyára. Befejezésül úgy gondolom, helyes, ha e kérdés további vonatkozásait is megvizsgáljuk.

E reform követelményeit nem kívánom itt megismételni. Azok a vita résztvevői előtt közismertek. Tudjuk azt is, hogy a reform középpontjában a kommunista szakemberképzés célkitűzései, az egyetemi oktatásnak az élethez való közelebbvitele állanak. A feladat eddig nem volt idegen jogi oktatásunktól, hiszen a jogi oktatásnak öt évre való felemelése, az ezzel kapcsolatban megállapított új és azóta is érvényben levő tanterv már ezeket a követelményeket kívánta szolgálni.

Ami új a számunkra, az elsősorban e kérdések központi helyre való állításában, az e követelményekből folyó feladatok fokozott kimunkálásában, és minél jobb végrehajtásában jelentkezik. Ha e követelmények szempontjából vizsgáljuk a tankönyvet, már az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi formájában is teljesen alkalmas a reformból folyó követelmények kielégítésére.

A kommunista jogászszakemberképzést a tankönyv elsősorban azzal szolgálja, hogy a magyar államjog tételeinek elméleti feldolgozásánál magas igényvel épül a marxizmus – leninizmus tételeire.

Szorosan kapcsolódik a reformkérdés köréhez a tankönyvben foglalt anyag terjedelmének és jellegének kérdése.

A tankönyv tágabb értelemben tanulmányi segédkönyv, azaz egyik típusa az egyetemi hallgatók számára az ismeretek elsajátításához szükséges segédeszközöknek. E segédeszközöknek azonban különböző válfajai vannak és mindegyikkel szemben mások és mások a követelmények. A szovjet felsőoktatásban pl. kialakulóban van az egyes segédeszközöknek megfelelő differenciált elnevezése is.

A tanulmányi segédeszközök legalsóbb szintjén az egyetemi jegyzet áll, ami kéziratos vagy sokszorosított formában ajánlott irodalommal támogatva segíti a jogi ismeretek elsajátítását.

A következő fok az ismereteket sűrítő, még mindig monográfiákkal és ajánlott irodalommal bővülő, nyomtatott tanulmányi segédkönyv, ami viszonylag szűkebb terjedelemben, a leglényegesebb mondanivalókat foglalja össze, egyben alkalmas eszköz nem egyetemi, hanem főiskolai, intézeti szinten a praktikus ismeretek elsajátításához.

A harmadik fokozat az ucsebnik, azaz az egyetemi tankönyv, mely jóval szélesebb terjedelemben és magasabb elméleti színvonalon adja a hatályos anyagot, rövidebb utalással az összefüggéseket, és a fejlődést is feltáró összehasonlító és történeti matériára.

Végül az egyetemi segédkönyv legmagasabb szintje az ún. kursz, azaz egy tudományág anyagát a maga összefüggéseiben, történeti és összehasonlító anyag feltárásával bemutató nagyobb terjedelmű munka. Az ilyen művek egészében sűrítik a tudományág elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt jelentős tudományos ismereteit, széles összehasonlító, történeti és szociológiai ismeretekre támaszkodva mutatják be a tudományág körébe tartozó jogintézmények fejlődését, változatait, megoldási lehetőségeit. A tanulmányi segédkönyvnek ezt a típusát még mindig el lehet határolni a gyakorlati kézikönyvektől. Ez utóbbi ui. szemben a kursszal, nem annyira az összefüggésekre, mint inkább a tárgykör enciklopédikus, vagy inkább lexikális feldolgozására helyezi a fősúlyt és az elvi kifejtések helyét a kommentárjellegű feldolgozások foglalják el.

A különböző tanulmányi segédkönyvek e típusainak vizsgálata talán azért is hasznos lehet, mivel az egyetemi reform célkitűzéseinek megvalósítása itt is többoldalúan veti fel a kérdést.

Véleményem szerint a jogi oktatás reformjának megvalósítása során figyelemmel kell lennünk arra, hogy az egyes tárgyak oktatása, a gyakorlatra való nevelés szempontjából más-más szükségleteket vet fel. Nyilvánvalóan tárgyanként kell majd megvizsgálnunk, hogy az adott stúdium az ucsebnik vagy kursz szintjén igényli-e az egyetemi segédkönyvet. Ez bizonyos fokig szempontot adhat a tankönyvek terjedelmének és a tananyag csökkentésének tudományos alapon való meghatározásához is. Azonban már e vita során is megállapíthatjuk, hogy az államjog éppen alapvető jellegéből folyóan joggal igényelheti a legmagasabb szintű egyetemi tanulmányi segédkönyvet. A tárgyalat tankönyv lényegében ennek követelményeit elégíti ki.

A tárgyalat tankönyv helyesen a legmagasabb szintű tanulmányi segédkönyv igényével tárja fel az anyagot, így értékelésünket is ehhez kell szabnunk. Megállapíthatjuk, hogy a tankönyv megfelel ezeknek az igényeknek általában, és helyesen különíti el a tankönyvi anyagot a szélesebb ismereteket közlő anyagtól.

Ha valamilyen bíráló szempontot felvethetünk, az inkább arra utal, hogy a tankönyv nem mindenütt következetes ehhez a szélesebb igényű tárgyalási módhoz. Vannak olyan részei, ahol megmarad az egyetemi tankönyv viszonylag szűkebb igényű szintjén. Bár itt is ad utalást ilyen szempontból. Kiemelkednek az állampolgárok jogait, a burzsoá alkotmányfejlődést, a társadalmi rendet, az országgyűlést, a minisztériumokat stb. bemutató részek. Viszont nélkülözzük a vonatkozó szélesebb terjedelmű tárgyalást a helyi tanácsok egyes részeinél, az Elnöki Tanácsnál, az állampolgársági intézménynél és bizonyos fokig a

választójognál. Nem tudom mennyire szorították itt a szerzőket bizonyos terjedelmi korlátok, a jövőben azonban a segédkönyvtípusok meghatározása talán segítséget nyújthat az ilyen jellegű nehézségek elhárításához is.

A jogi oktatás reformja szempontjából elsődleges jelentőségű kérdés, hogy a tankönyv mennyiben elégíti ki a gyakorlat követelményeit, az általa feldolgozott anyag milyen viszonyban van a társadalmi valósággal, mennyiben nyújt a hallgatók számára gyakorlati jogi munkájuk során hasznosítható ismereteket.

Az államjogi tankönyvnél ez az igény fokozott nehézségek elé állítja a szerzőket, hiszen az államjogi szabályok jelentős része nem közvetlenül, hanem más jogágazatok anyagán keresztül érvényesül. A tankönyv alapos átvizsgálás után mégis úgy gondolom, jogosan állapíthatom meg, hogy szerzők sikerrel oldották meg ezt a tárgyuk jellegéből folyóan nehéz feladatot is. Példákat is bőven említhetnénk, azt hiszem azonban helyesebb, ha azokra a jelentős és a tankönyv egészére kiható jellegzetességekre utalok, amelyek szerintem különösen jellemzik a tankönyvnek a gyakorlathoz való viszonyát. Ezzel kapcsolatban, mint legfontosabbat, azt kell kiemelnem, hogy a tankönyvön egészen következetesen végigvonul a szerzők által több vonatkozásában kimunkált koncepció, hogy az államjog intézményei, mint valóságos intézmények elsődlegesen politikai intézmények, amelyeknek a jog ugyan lényeges, de nem minden oldalát szabályozza. Azaz az államjog intézményei a maguk valóságában szélesebbek, mint a jog által szabályozott vonatkozásai.

Ez a koncepció a marxista—leninista világnézet tételeire épül a társadalmi viszonyok megítélését illetően, ugyanakkor lehetőséget nyit a szerzők számára arra, hogy ott is segítsék a valóságos viszonyok elemzésén keresztül a gyakorlati igények kielégítését, ahol az államjogi vagy általában a jogi szabályozás hiányzik. Az államjogi intézményeknek ez a felfogása egyébként jelentős az állandóan fejlődő szocialista államiság intézményeinek gyakorlati érvényesülése szempontjából is. Ugyanakkor egyenesen kiemelkedő jelentőségű fejlődésünk mai szakaszán, amikor az állami funkciók fokozott társadalmasításának vagyunk tanúi. Lehetőséget nyit a szerzők számára ahhoz, hogy bőven és sokrétűen elemezzék a szocialista államiság fejlődésének azokat az elemeit, amelyek jogi szabályozás nélkül vagy csak a későbbi jogi szabályozás igényével jelentkeznek a szocialista fejlődés során. Ez a fejlődés perspektívái bemutatásának vonatkozásában lehetőséget ad a fejlődés irányának olyan bemutatására, hogy közben ne lazítsák a hatályos jogi normák kötelező jellegének szilárdságát, a szocialista törvényesség további erősítése irányában fejlesszék a hallgatók tudatát is. Másrészt ez a felfogás lehetőséget ad ahhoz, hogy a társadalmi elem erősödését ne a szocialista állammal szembeállítva fogják fel, hanem éles határt vonjanak a marxizmus—leninizmus által e vonatkozásban kimunkált helyes tételek és a revizionizmus torzításai között.

A gyakorlat igényei szempontjából ugyancsak jelentősek a tankönyvnek az ún. áttételes és tiszta államjogi viszonyokat egymástól élesen elhatároló tételei. Ez lehetőséget ad arra, hogy a szerzők munkájuk egyes területein megmaradjanak a valóban az államjog tárgykörébe tartozó alapvető normák bemutatásánál, másrészt pedig az ún. tiszta államjogi viszonyoknál egészen a közvetlen gyakorlati példákig menően mutathatják be az államjog szabályait. Ha e körben valami hiányérzetünk támad, az elsősorban az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei c. rész vonatkozásában jelentkezik. Kétségtelen, a rész szerzője igen nehéz feladat előtt állott. Az állampolgári jogok és kötelességek kérdéskörében korántsem olyan tiszta és világos a határvonal az áttételes és a tiszta államjogi viszonyok között, mint az államjog egyéb területein. Itt igen nehéz valamilyen általános rendező elv alapján ezeket elhatárolni. Valóban csak egyenként, az egyes jogok vizsgálata alapján dönthető el, hogy azok biztosítékainak egyike-másika mennyiben tartozik az államjog és mennyiben az igazgatási jog vagy más jogágazat területére. Úgy véljük, hogy szerzők itt nem mindenütt szerencsésen vonták meg a határvonalat. Nagyon sok helyen marad általános a jogok bemutatása ott is, ahol alacsonyabb fokú részletjogszabályok feldolgozása az ismeretanyag közlését konkrétábbá, egyben a gyakorlat számára hasznosabbá tehetné volna.

Úgy vélem e területen bátrabban nyilváníthatunk garanciális jelentőségűnek és így az államjog normái közé tartozónak olyan szabályokat, amelyeket eddig egyes más jogágak a maguk területére vontak. A szocialista államiság fejlődése e területeken amúgy is nem az alkotmányi garanciák szűkítése, hanem bővülése felé mutat.

Összefoglalva az elmondottakat meg kell állapítanom egyetértésben azokkal, akik a tankönyvről recenzió keretében mondták el a véleményüket, hogy egy olyan egyetemi tankönyv vitáján veszünk részt, amely magas tudományos színvonalon, tehát a marxizmus—leninizmus talaján állva, a korszerű tudomány eredményeit messzemenően értékesítve, zömében önálló kutatásokra alapítva tárja eléink az államjogi ismeretanyagot. Messzemenően figyelembeveszi a gyakorlat eredményeit, és egyben választ is ad a gyakorlat során felmerülő problémákra, értékesítve a szovjet és a népi demokratikus jogtudomány legújabb eredményeit is, miközben új módon fordítanak nagy figyelmet a burzsoá jogintézmények és jogi ideológia bírálatára. Egyetértünk tehát Búza László, Csizmadia Andor, Halász József, Schmidt Péter, Vas Tibor recenziót írókkal, akik velünk együtt pozitívan értékelik a magyar szocialista jogtudomány e legújabb kiváló alkotását.

HALÁSZ JÓZSEF:

Beér János, Kovács István, Szamel Lajos professzorok „Magyar államjog” c. egyetemi tankönyvéhez referátumomat azzal a gondolattal szeretném

kezdeni, amivel e munkáról írt és közelmúltban megjelent recenziókat befejeztük: „A „Magyar államjog” c. tankönyv értékes tudományos munka, jelentős eredménye szocialista jogtudományunknak. Nemcsak a joghallgatók korszerű államjogi ismeretei gyarapítását segíti elő, hanem a szocialista államszervezet megismerése iránt megnövekedett általános szükséglet színvonalas, tudományos igényű kielégítését is szolgálja.” [L. Jogtudományi Intézet Értesítője, 1961. IV. évf. 1—2. sz.]

Úgy vélem, hogy Antalffy professzor a vitát bevezető, több területet átfogó elemzése után, amellyel egyetértek, helyesebb lesz, ha referátumom mondanivalóját a tankönyv olyan megállapításaihoz fűzöm, amelyek problémákat vetnek fel, amelyeknek mind az elmélet, mind az államépítés gyakorlata szempontjából ismeretes a jelentősége. Felszólalásomat ugyanakkor azért kezdtem a tankönyvről írt recenzióknak befejezésével, mert jelezni akartam, hogy nem kívánom a recenzióban felvetett valamennyi ilyen jellegű problémát — már amennyi a bíráló társ szerzőségéből engem illet — elmondani, hanem a tankönyv néhány, általam jelentősebbnek ítélt megállapítására szeretném a figyelmet felhívni, illetve amennyiben más véleményem van, annak kifejezést adni.

Mint ismeretes, a korszerű marxista államelmélet egyik fontos elvi megállapítása, hogy a szocialista államiság fejlődésének lényegében két fő útja van: 1. egyes állami feladatoknak a feltételektől és lehetőségektől függően, fokozatosan társadalmi szervek által történő ellátása; 2. a dolgozó nép közvetlen tevékenységének kiszélesítése az állami tevékenységben, elsősorban az államhatalmi-képviselői szervek szerepének fokozásával és tevékenységük szervezeti formáinak fejlesztésével.

Mint a tankönyv is rámutat, az államhatalmi-képviselői szervek *elsődleges* szerepet töltenek be a szocialista állami szervek rendszerében, s ha ezt még kiegészítjük a fejlődés követelményeivel szervesen összefüggő jelentőségük további növekedésével, nyilvánvaló előttünk a kapcsolatos kérdések tudományos elemzésének, kialakított álláspontoknak nagy fontossága.

Ha a tárgyalt tankönyv anyagát ebből a nézőpontból vizsgáljuk, nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy a szerzők elmélyült tudományos igénnyel, sokoldalúan elemzik a központi és helyi államhatalmi-képviselői szervek szerepét és feladatait, hanem azt is, hogy a tankönyv megengedte keretekben megalapozottan állást foglalnak olyan elvi-elméleti kérdésekben is, amelyek helyes megválaszolásával e fontos intézmények további fejlődését segítik elő.

A téma nagyon gazdag, amit ezzel kapcsolatban a tankönyv tartalmaz, ezért is és a probléma jelentősége miatt is elsősorban az államhatalmi-képviselői szervek hatáskörének megállapításával, és jogi szabályozásával összefüggő problémákra térek ki.

1. A tankönyv ebben a keretben egyik alapvető fontosságú kérdésnek tartja annak vizsgálatát, hogy jogforrásaink milyen módon szabályozzák az

államhatalmi-képviselői szervek hatalmi hatáskörét. Az államhatalmi rendszer *egységét* szem előtt tartva, ugyanakkor megfelelő különbséget téve a központi és helyi állami-képviselői szervek között, a tankönyv elvi kiindulásként rámutat azokra az alapvető követelményekre, amelyek a szocialista országokban a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervekkel szemben fennállnak, vagyis:

a) teljhatalmú testületek legyenek, mindazon jogokkal rendelkezzenek, amelyek az állami élet valóságos irányítóivá teszik őket;

b) valóban népi-képviselői jellegük legyen, amelyet a választás, egész tevékenységük, tagjaik jogai és kötelességei egyaránt biztosítanak;

c) munkaképes testületek legyenek, amelyeknek tevékenységi formái és módszerei lehetővé teszik az állami vezető és ellenőrző stb. tevékenység megvalósítását. (248. old.)

a) Ezekből a követelményekből kiindulva megállapítható, hogy *alapvető jelentőségű* az országgyűlés feladatainak és hatáskörének megállapítása.

A tankönyv helyesen utal arra, hogy a legfelsőbb állami-képviselői szerv hatáskörét jogszabállyal nem lehet korlátozni, bármilyen állami kérdéssel foglalkozhat, és azokban minden állami szervre vonatkozóan határozhat. *A legfelsőbb állami-képviselői szerv hatáskörének jogi korlátlanága* a szocialista népképviselő elvének következetes érvényesítéséből fakad.

Érdemes ezzel összefüggésben röviden utalni arra, hogy az újabb burzsoá alkotmányok — gondolunk itt elsősorban az új francia alkotmányra — félreterezik azt a klasszikus elméleti tételt, miszerint nincs olyan terület, amelyet a parlament az általa alkotott törvényekkel ne szabályozhatna. Az 1958. évi francia alkotmány rögzíti azokat a területeket (V. fejezet), amelyekkel kapcsolatban a parlament törvényeket fogadhat el. Ezzel szemben a kormány hatáskörének korlátlanóságát rögzíti, amennyiben kimondja, hogy minden kérdésben, amelyet az alkotmány nem sorol a parlament hatáskörébe, a kormány rendeleteket hozhat. A parlamenttel szemben jelentős felhatalmazást kap a kormány azzal is, hogy minden korábbi törvényt rendeleteivel megváltoztathat, amennyiben az érintett terület az új alkotmány szerint nem tartozik a parlament hatáskörébe (37. cikkely). Itt most nem akarok kitérni a francia alkotmány azon rendelkezéseire, amelyek értelmében bizonyos esetekben a parlament egész hatáskörét a kormányra (38. cikkely) vagy a köztársaság elnökére (16. cikkely) lehet ruházni; vagyis a megválasztott legfelsőbb képviselői szerv lényegében semmiféle hatáskört meghatározatlan ideig nem gyakorolhat.

Visszatérve a magyar országgyűlés korlátlan hatáskörének vizsgálatához, figyelemre méltónak tartom ezzel összefüggésben a népszavazás és a korlátlan hatáskör egymáshoz való kapcsolatának tanulmányozását. Maga a tankönyv is felveti, Búza László akadémikus tartalmas recenziója is utal arra (Jogtud. Közlöny, 1960. nov. 645. old.), hogy amikor népszavazás útján a

néptömegek közvetlenül kapcsolódnak bele az állami akarat kialakításába, a legfelsőbb állami-népképviselői szerv ehhez kapcsolódó korlátozottságát nem lehet eleve és egészében elutasítani (256. old.). Helyeslem, hogy az említett fejezet szerzője: Beér professzor, ezt a problémakört nem zárja le és néhány általános jellegű elvi megállapítás után hangsúlyozza, hogy a kérdésben további elemzés szükséges.

b) Az országgyűlés egész állami életet vezető szerepe, eredményes megvalósításának másik alapvető feltétele, hogyan, milyen keretben van megállapítva az országgyűlés hatásköre, vagyis melyek azok a kérdések, amelyek *kizárólag* a legfelsőbb állami-képviselői szervek hatáskörébe tartoznak, amelyekben más állami szerv nem hozhat döntést. Az országgyűlés esetében ez ügy merül fel, melyek azok az ügyek, amelyekben a NET nem dönthet.

Erről a problémáról az utóbbi években a tudományos irodalomban már többször volt szó. A tankönyv rámutat arra, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszán a hatáskörök ilyen értelmű differenciálása felső szinten azért okoz nehézséget, mert az alkotmány 20. § (4) bekezdése a NET-et az országgyűlés általános helyettesévé teszi, élesen aláhúzza ugyanakkor, hogy minden tevékenységében alárendelt és felelős az országgyűlésnek. Ebben a keretben a tárgyalat fejezet szerzője, Beér professzor helyes következtetéssel bontja ki azt a hatáskört, amelyet az országgyűlés fenntartott hatáskörének nevez. Az országgyűlés kizárólagos törvényalkotási jogából kiindulva, sorra veszi azokat a területeket, amelyekhez *törvényalkotás szükséges*, amelyek kiemelkedő jelentőségűek az állami életben, amelyeket a szocialista alkotmányok is általában a legfelsőbb állami-képviselői szerv kizárólagos hatáskörébe sorolnak.

Beér professzor az alkotmány 10. évfordulója alkalmából rendezett konferencián az állami-képviselői szervek elsődlegességét biztosító feltételek között említette, hogy megfelelő hatáskört kell biztosítani részükre, lényegileg olyan terjedelemben, hogy tevékenységüket jogi korlátok ne fékezzék, bármilyen kérdésben határozhassanak és biztosíthassák akaratuk megvalósítását. Ugyanakkor olyan módon kell hatáskörüket megkonstruálni, hogy az állami élet vitele szempontjából legfontosabb kérdésekben *csak ők* dönthessenek.

Az országgyűlés kizárólagos hatásköre megállapításának azért van nagy jelentősége, mert mint arra a tankönyv is utal, az országgyűlés tevékenységében megmutatkozó régebbi hiányosságok oka nem kis mértékben abban is jelentkezett, hogy az országgyűlés fenntartott hatásköre nem érvényesült megfelelően (260. old.). Ezt egyébként az országgyűlés 1956. évi 1. sz. határozata (1. pont) rögzítette is, amikor kimondta, hogy szélesíteni kell a törvényhozó tevékenységet, és a dolgozó nép összességét érintő minden alapvető kérdést törvényben kell szabályozni. Ami a fejlődést illeti, a tankönyv helyesen veti fel, hogy további alkotmányfejlődésünk útján, az országgyűlés és a NET hatásköre egymás között fokozatosan mind élesebben elhatárolódik, és a hatáskör súlya

az országgyűlés javára eltolódik, vagyis megszűnik a NET általános helyettesítő hatásköre.

Még néhány megjegyzést az országgyűlés fenntartott hatásköréhez. Az első pillanatra indokolás nélkül furcsának tűnhet, hogy a tankönyv az országgyűlés fenntartott hatásköre keretében külön megemlíti az országgyűlés ügyrendjének megállapítását. Az országgyűlés hatáskörének, az egész állami életet irányító tevékenységének megvalósításához *szervesen* hozzátartozik, hogy a mindezzel kapcsolatos eljárás szabályait és formáit *kizárólag* ő határozza meg. Hogy a legfelsőbb képviseleti szervek hatásköre megvalósításában milyen nagy jelentőségű az ügyrend szerepe, mutatja ezt a francia nemzetgyűlésről elfogadott ügyrend. Az egész törvényhozói eljárást, a parlament két házában belső felépítését és működését meghatározó ügyrendek azokon a területeken is korlátozzák a parlament jogait, amelyek az alkotmány szerint hatáskörébe tartoznak. A nemzetgyűlés hatásköre már korlátozott volt a köztársasági elnök által kiadott elnöki rendeletekkel. Maguk a francia és más nyugati burzsoá jogtudósok maguk is rámutatnak: az ügyrend következetesen érvényesíti a parlament háttérbe szorítását a kormány javára.

2. Kiemelendőnek tartom a tankönyvnek azt a megállapítását, miszerint a legfelsőbb állami-képviseleti szerv elsődlegessége az egész állami élet irányító szerepe a megfelelő hatásköri szabályozás mellett is csak az állami-képviseleti szervezet *egységében* juthat érvényre. Ebből következően a legfelsőbb állami-képviseleti szerveket a helyi állami-képviseleti szervekkel egységben kell szemlélni; a legfelsőbb szerv csak úgy tudja hatáskörét eredményesen megvalósítani, ha tevékenységében szorosan összeforr a helyi szervekkel. Ezt a helyes megállapítást véleményem szerint ki kell egészíteni azzal, hogy *ez a követelmény fordítva is érvényes!* A helyi állami-képviseleti szervek hatáskörét, tevékenységük és szervezetük fejlesztését is mindig a szocialista állami-képviseleti szervek egységéből kiindulva kell elemeznünk, csak az egységes rendszerben elfoglalt helyükből és szerepükből kiindulva állapíthatjuk meg elvileg helyesen a helyi szervek hatáskörének és tevékenységének közös és sajátos vonásait. Ennek a szemléletnek *hiánya* gyakorlatilag olyan következményekkel is járhat — mint arra már volt példa —, hogy a helyi szervek mindennapi sokoldalú munkájában esetleg háttérbe szorul az állami-képviseleti szervek elsődlegessége, azoknak a vonásoknak a fokozott érvényesülése, amelyek éppen a szocialista államiság fejlődése szempontjából jelentősek.

Ugyanakkor egyetérték Beér professzor álláspontjával, hogy az *azonos elvi alapok* mellett mennyiségileg és minőségileg is különböznek a központi és helyi állami-képviseleti szervek feladatai már csak abból eredően is, hogy a központi állami-képviseleti szerv az egész állami szervezet élén áll, más szervnek alárendelve nincsen, egységbe fogja és irányítja a helyi szervek egész tevékenységét is. A helyi szervek pedig területileg korlátozottan fejtik ki tevékenységüket és alá vannak rendelve az országos állami-képviseleti szerv irányításá-

nak. Ugyanakkor úgy vélem, hogy éppen a szocialista állam alapvető fejlődési iránya szempontjából fokozott a jelentősége annak, hogy a helyi szervek munkájában közvetlenebbül, a legkülönbözőbb formákban és szélesebben jelentkezik a lakosság részvétele mint a központban. A helyi szervek tevékenységében és szervezeti fejlesztésében e sajátos vonás még fokozottabb kibontakoztatása elvileg és gyakorlatilag egyformán alapvető feltétele az egész állami-képviselési rendszer fejlődésének.

3. Milyen problémák merülhetnek fel ebben az összefüggésben a tanácsok hatáskörének jogi szabályozásával kapcsolatban? A referátum keretében itt is csak néhány lényegesebb, vitatott kérdésre szeretnék kitérni.

A tankönyv e részének szerzője, Kovács István professzor az államhatalmi-képviselési szervek egységéből kiindulva hangsúlyozza, hogy a tanácsok feladatköre lényegében azonos a tanácsok összes fokozatainál (373. old.), ezzel szemben a különböző fokozatú tanácsok feladataik teljesítésében az állami-képviselési szervek rendszerében elfoglalt helyüktől függően különböző hatáskörökkel rendelkeznek; ugyanakkor rámutat arra is, hogy a különböző fokozatú tanácsok hatásköre szoros kapcsolatban van a tanács és szervei közötti (horizontális) munkamegosztással. *A tanács hatáskörébe nyilvánvalóan csak államhatalmi-képviselési jellegéből folyó és az alárendelt állami szervek irányítását biztosító hatásköröknek kell tartozniuk.* A helyi állami-képviselési szervek elsődlegességét biztosítandó, különösen indokoltnak tartja törvényben rögzíteni a tanácsnak mint államhatalmi-képviselési testületnek a kizárólagos hatáskörét (374. old.).

Egyetértek Kovács professzornak a tankönyvben kifejtett véleményével a tanácsok kizárólagos hatáskörének rögzítésére vonatkozóan. Azzal is, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszán a hatáskörök változó jellege miatt nem lehetséges a tanácsok hatáskörök *egészének* egységes, összefüggő, törvénybeni rendezése, bár alacsonyabb jogszabályi formában az is nemcsak elképzelhető, de feltétlenül szükséges is lenne. *Ugyanakkor szeretném megjegyezni,* hogy véleményem szerint a tanácsok hatáskörök közül nemcsak azok rögzíthetők törvényben, amelyek a különböző fokozatú tanácsoknál azonosak, illetve ezen belül a tanácsok kizárólagos hatáskörét képezik, hanem azok is, amelyek az állami-képviselési szervek rendszerében az *azonos* fokozatokban levő, pl. megyei, járási, községi stb. tanácsok *sajátos* hatáskörét képezik, vagyis *amelyek egy-egy fokozaton belül azonosak,* illetve *ezen belül* a megfelelő fokozatú tanács kizárólagos hatáskörét képezik. Úgy gondolom, hogy a tanácsok államhatalmi-képviselési jellegének fejlesztését, kizárólagos hatáskörüik megerősítését az ilyen jellegű és értelmű hatáskör differenciálás nagymértékben elősegíthetné. Egyébként — véleményem szerint — a különböző fokozatú szovjetekről kiadott szabályzatok, az 1958. évi új lengyel tanácstörvény, az 1959. évi bolgár tanácstörvény módosító, és nem utolsósorban az 1960. május 25-én a csehszlovák nemzeti bizottságokról elfogadott új törvény hatásköri rendezései

(2. rész, 15. §.) — az egyes országok helyi szervei sajátosságait tükröző eltérésekkel — *lényegileg* ilyen értelmű általános konklúziók levonását támasztják alá.

4. A tankönyv használja a „kizárólagos hatáskör” fogalmát. Szükségese-nek tartom megjegyezni, hogy a „kizárólagos hatáskör” fogalmát a helyi államképviseleti szervek legfontosabb jogosítványai vonatkozásában Beér professzor egyikérdekes tanulmánya) A tanács és a v.b. egymáshoz való viszonya. Állam és Igazgatás, 1959. 1. szám, 45 old.) hibás és pontatlan megkülönböztetésnek tartja. Elgondolkoztató és logikus érveléssel azt írja, hogy kizárólagos hatáskorról akkor szoktak beszélni, amikor egymás mellett működő szervek hatásköre tételesjogi rendezés hiánya miatt összefolyik és el akarják különíteni azokat az ügyeket, amelyekben mégis csak egyik szerv jogosult első fokon eljárni. (Nyilván ebből az elvi álláspontból kiindulva használja az országgyűlés és az általános helyettesítési hatáskörrel rendelkező NET kölcsönös viszonyában ő is az országgyűlés „fenn-tartott” hatásköre fogalmát, utal azon ügyek meghatározásának fontosságára, amelyben „kizárólag” és „csak” az országgyűlés dönthet stb.) Beér professzor véleményének további részében rámutat arra, hogy amint a tételesjog valamely ügyben (a tanács és v. b. viszonyában) valamelyik szerv elsődlegességét megállapítja, a kizárólagos hatáskör problémája elesik, mert elsőfokon csak a hatáskörrel rendelkező szerv jogosult eljárni. Hasonlóan merül fel a kérdés, amikor egyik szerv jogot kap a másik helyettesítésére, mégis azzal, hogy egyes ügyekre a felhatalmazás nem terjed ki. Itt megint nem arról van szó — írja Beér elvtárs —, hogy ezekben az ügyekben a helyettesített szerv hatásköre kizárólagos, hanem arról, hogy a helyettesítési felhatalmazás korlátozott. Majd azzal a konklúzióval zárja a probléma elemzését, hogy ilyen körülmények között helyes lesz a jövőben a „kizárólagos hatáskör” megjelölést elkerülni, mert hibás következtetésekhez vezethet. (46. old.)

Elgondolkoztató Beér elvtárs fejtegetése, azonban nem győzött meg álláspontja helyességéről. Elismerem, hogy a helyi államhatalmi szervek esetében más a helyzet, mint az országgyűlés és a NET kapcsolatában, mert az 1954. évi tanácstörvény *megszüntette a v. b. általános helyettesítési hatáskörét*, ezenkívül a helyi szervek helyzete az állami szervek rendszerében is más; az ügyek természete is más jellegű. Azonban szeretnék utalni arra, hogy az 1954. évi tanácstörvény sem rögzítette még konzekvensen a tanácsok hatáskörét, a tanács jogköréről (II. fejezet, 6., (2) bek.), illetve a v. b. feladatairól szól (36. §), ezek pedig ugyanakkor a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenység területén általában párhuzamosak, fedik egymást.

Amennyiben az ügykörök pontos szabályozást nyernek, akkor sem kerülhet törvényi szabályozás keretébe *minden egyes* ügykör — mint arra egyébként a tankönyv is utal — már csak a gyakori változás miatt sem, törvény keretében elsősorban a helyi államhatalmi szervek a legfontosabb, kizárólagos hatás-

körét kell és lehet szabályozni (egyébként ezt a fejlődési tendenciát támasztja alá a nemzeti bizottságokról szóló új csehszlovák törvény is, amely szintenként megállapítja a plenáris ülések tevékenységi körébe tartozó legfontosabb ügyköröket (22. §); a v. b. csak azokban az ügykörökben dönthet, amelyek nincsenek a plénumnak fenntartva és a saját hatáskörébe tartozó feladatokban).

Véleményem szerint a helyi államhatalmi szervek kizárólagos hatásköre törvényi rögzítésének nemcsak a *saját* végrehajtó szervükhöz való kapcsolatban az elsődlegesség biztosítása érdekében van szükség, hanem a *felsőbb* állami szervek irányában is olyan értelemben, hogy a helyi államhatalmi szervek kizárólagos hatáskörét, mint azok önállóságának egyik alapvető biztosítékát tiszteletben tartásuk és érvényesítését elősegítsék. Végül abban az esetben, amikor a tanács és a v. b. viszonyában a helyettesítési felhatalmazás nem minden ügyre terjed ki, amellet, hogy a v. b. oldaláról ilyen esetben ténylegesen a helyettesítési felhatalmazás korlátozott voltáról van szó, a másik oldalról ebben az esetben a tanácsnak olyan ügykörök maradnak fenntartva, amelyekben kizárólag őt illeti meg a döntés joga.

A fentiekből kiindulva az a véleményem, hogy a jövőben is helyes és szükséges lesz az állami-képviselési szervek vonatkozásában a „kizárólagos hatáskör” fogalmát használni.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni; tisztában vagyok azzal, hogy a hatáskörök megfelelő jogi rendezése *önmagában* nem oldja meg az államhatalmi-képviselési szervek fejlődését, elsődlegességének erősítését. A különböző intézmények társadalmi fejlődés irányában ható jogi szabályozása szervezi a társadalmi erőket, s a társadalmi fejlődés igényeit helyesen kifejező jogi szabályozás ebben a hatásában tölti be valóban aktív, szervező szerepét. Így lehet az állami-képviselési szervek hatásköre jogi szabályozásának fejlesztése elvileg és gyakorlatilag is egyik nagyon fontos segítője a szocialista demokratizmus fejlesztésének

A tankönyvről írt recenzió mellett — amelyre a bevezetőben utaltam — ezeket a gondolatokat kívántam még a magyar államjog tankönyv anyagához kapcsolódva elmondani.

SCHMIDT PÉTER:

Egyetemi tankönyveinknek több fontos követelménynek kell megfelelniük. Ezek között a követelmények között természetesen központi helyet foglalnak el az oktatás kívánalmái. Az egyetemi oktatás célja és sajátos módszerei ezen túlmenően is meghatározzák az egyetemi tankönyvek tartalmát, az illető jogágazat feldolgozásának módját. Nemcsak az egyetemeken, de egyre inkább a gyakorlati munkahelyeken dolgozók is felismerik, hogy a jogi oktatásnak alapvető jogintézményeink és jogszabályaink megismertetése mellett fontos feladata, hogy megalapozott elméleti jogi tudással vértelje fel az egyetemen

tanulókat. Tankönyveink nagy része, de elsősorban a megbeszélés tárgyát képező államjogi tankönyv, ebből a követelményből kiindulva bőven foglalkozik az államjogi intézmények történeti kialakulásával és fejlődésével, a rájuk vonatkozó jogi nézetek elemzésével és leírásával. Így a tankönyv szükségszerűen kézikönyv jellegűvé vált, amely nemcsak az egyetemi oktatás követelményeinek felel meg, de ezen túl tudományos jelentőséggel is bír. Meggyőződésem szerint ma már vita tárgyát csak az képezi és képezheti, hogy a tankönyveknek milyen mértékben kell ilyen kézikönyv jelleggel bírniuk, azaz a vita egyre inkább nem a megírás hogyanja körül bontakozik ki, hanem akörül, hogy milyen mélységben szabad kézikönyv jellegűt adni azoknak. Az államjogi tankönyv azok közé a tankönyvek közé tartozik, amelyek az elméleti megalapozás követelményét maximálisan igyekeznek kielégíteni. Ez tette szükségessé a tankönyv viszonylag nagy terjedelmét és a nyomdatechnikailag is elkülönített, nem kötelezően tanulandó részek nagy oldalszámát is. Kétségtelen, hogy a hallgatók részére, de különösen az előadásokat nem hallgató levelező hallgatók részére ez a tény megnehezíti a tananyag áttekintését, rendszerezését és a leglényegesebb részek kiemelését is. Amikor tehát hangsúlyozzuk a tankönyv magas elméleti színvonalát, a tananyag elméleti megalapozásának alapos voltát, figyelemmel kell lenni az oktatás ilyen követelményére is.

Meggyőződésem szerint korai lenne még e téren végleges álláspontot elfoglalni, hiszen az oktatás több évi tapasztalata alapján lehet minden részletében végleges következtetéseket levonni — mégis az oktatás során már ma is jelentkeznek ilyen irányú nehézségek.

A tankönyv kézikönyv-jellegéből folyóan szükségszerűen tükrözi államjogtudományunk jelenlegi fejlődési fokát. Ezt már azért is érdemes hangsúlyozni, mivel a szerzők a szocialista államjogtudomány összes eredményeit igyekeztek hasznosítani, a hallgatók felkészítésére felhasználni. Ez nemcsak a tankönyv tartalmában, de formájában, a feldolgozott irodalom gazdagságában is megmutatkozik. A tankönyvnek elsősorban azok a részei legsikerültebbek, a legsokoldalúbbak, amelyeket már monografikusan is feldolgoztak. Így különösen és alaposan és sokoldalúan van feldolgozva a tankönyvnek a jogforrásokkal foglalkozó III. része, a társadalmi rend elméleti alapjai, a burzsoá kormányformákat tartalmazó VII. rész stb. Ezzel szemben szükségszerűen mondanivalójukban szegényebbek azok a részek, amely témákkal a szocialista államjogtudományi irodalom keveset foglalkozott, mint a bíróságokkal és az ügyészséggel foglalkozó IX. rész.

A tankönyvnek ezen túlmenően több más határozott pozitív vonása van, amelyekkel Antalffy elvtárs is foglalkozott, és amelyekkel egyet értek. Úgy gondolom a vita eredményességét úgy tudom jobban szolgálni, ha a tankönyv néhány vitatható részével külön is foglalkozom.

1. A tankönyv első része az államjog alapfogalmaival ismerteti meg. Így meghatározza az államjog tárgyát és fogalmát, az államjogi jogviszonyok

sajátosságait, az államjogtudomány helyét, szerepét, feladatait, rendszerét és végül az államjogi stúdiumnak a magyar államjoghoz mint jogágazathoz és az államjogtudományhoz való viszonyát.

A tankönyv e részében a szerzők bőségesen foglalkoznak az államjog tárgyával, valamint az államjogi jogviszonyok jellegével. Az államjog tárgya, az államjogi jogviszonyok problémája szorosan kapcsolódik a legutóbbi időkben a jogágazatok elhatárolása körül lefolyt vitához. A vitának széles visszhangja volt az egész szocialista jogtudományban, bizonyos vonatkozásban minden jogterületet, minden jogágazatot érintett. Az állam- és jogelmélet területén a vita a jogágazatok elhatárolásának alapjai, elvi kérdései köré csoportosult. Természetesen a vita hullámai az államjogot is érintették, e területen is többféle nézet csapott össze elsősorban az államjog tárgyát illetően. Ez a körülmény a tankönyv szerzőit is álláspont kialakítására kötelezte még akkor is, ha a könyv tankönyvjellege miatt a vita részleteibe nem is bocsátkozhattak. Az elfoglalt álláspont kétségtelenül újszerű, új gondolatokkal járul hozzá a vitás kérdések tisztázásához.

A tankönyv abból az általánosan elfogadott álláspontból indul ki, hogy „...a jogági elkülönülés alapja elsősorban a szabályozás tárgya (vagyis: a tényleges társadalmi viszonyok), ami mellett kiegészítő eszközként érvényesül a szabályozás módszere.” (7. old.) Ezután az államjog tárgyát közelíti meg, hangsúlyozva, hogy a nagyszámú jogviszony közül különböző történeti viszonyok között más-más jogviszonyok válhatnak alapvetőekké, és ezek meghatározóivá válnak a jogrendszer egészének. Hangsúlyozza, hogy lehetnek olyan társadalmi viszonyok is, amelyek meghatározott körülmények között alapvető jogviszonyokká válnak, más körülmények között viszont jogviszonyjellegüket el is veszthetik, az állam a jog erejével nem is rendezi azokat. Majd így folytatja: „Vannak azonban olyan jogviszonyok, amelyeknek mikénti rendezettsége alapjaiban határozza meg az emberek helyzetét a társadalom államilag szervezett életében, amelyeken keresztül tehát az uralkodó osztály (osztályok) politikai alapelvei az állami politika alapelveivé válnak, s amelyeket ezért alapvető jogi viszonyoknak kell minősíteni.” (7. oldal.) Ilyeneknek minősíti a tankönyv a tulajdoni viszonyokat, az osztályerők helyzetét kifejező politikai viszonyokat, a legfontosabb állami szervek felépítésére és az állampolgárokhoz való viszonyára vonatkozó szabályokat stb. Ezután alakítja ki az államjog tárgyára vonatkozó álláspontját, amely szerint a fenti alapvető jogviszonyok „...államjogi jogviszonyok, az őket kifejező, rendező normák, az államjog szabályai. Ennek megfelelően az államjog szabályai által kifejezett és rendezett társadalmi viszonyok köre jellegében is szélesebb, mint a szocialista jogrendszer más jogágazataié.” (7. old.) Az államjog tárgyát, normáit közelebbről vizsgálva a szerző megállapítja, hogy ezek a normák két nagy csoportba sorolhatók. a) Az úgynevezett „áttételes államjogi normák”, vagy „áttételes államjogi jogviszonyok”, amelyek kettős arculatúak: egyik oldalról

— az alaptétel felől — államjogiak, a másik oldalról — megvalósulásukat tekintve — más jogágazatok szabályai. b) Az államjogi normák második csoportját azok a szabályok alkotják, amelyek az állam politikai hatalmi rendjéhez, a szuverénitás gyakorlásához közvetlenül kapcsolódnak — ezek az ún. „tisztá államjogi normák” vagy „tisztá államjogi jogviszonyok.” (8. old.)

Az utóbbi felismerés ahhoz a valóságos vizsgálati tényhez tapad, hogy az alkotmány szabályai, abból a szempontból, hogy azok konkrét végrehajtásának minden szabálya az államjog tárgyát vagy más jogágazat tárgyát alkotja, kétségtelenül két ilyen alapvető csoportba sorolhatók. A szerzők ezt a gondolatmenetet ugyan tagadják azzal, hogy az államjog tárgyát nem az alkotmány tételes rendelkezéseiből vezetik le, hanem a mindenkori politikai-hatalmi viszonyok szempontjából alapvető normákat sorolják az államjog tárgyai közé. Természetes azonban, ha egy intézményt — mert az a politikai-hatalmi viszonyok szempontjából alapvető — az államjog tárgyához kell sorolni, azt alkotmányba is kell foglalni. Az államjogtudománynak ebből következően csak az lehet a feladata, hogy ezeket feltárja és alkotmányos rendezésükre lépéseket tegyen. Ha tehát nem is lehet azt állítani, hogy az államjog egyenlő az alkotmányban foglalt intézmények és rendelkezések összességével, hiszen ez túlságosan leegyszerűsíti a kérdést, végsősoron a kettő közötti szoros összefüggés kétségtelen. Ilyen utalások a tankönyvben is többször előfordulnak. Így pl. egyes fejezetekben a tárgynak az államjogba való sorolását azzal indokolják, hogy azok „alkotmányos jelentőségű kérdések.” (Egész jogforrási rendszerünknek az államjogba sorolását pl. a szerző azzal indokolja, hogy „... a jogforrástani problémák alkotmányos jelentőségűek.”)

Mindezekből következik az is, hogy az államjogot szükségszerűen más-ként, más módszerekkel, más szempontokat, tényezőket figyelembe véve lehet elhatárolni a többi jogágtól. Elhatárolási probléma minden jogágazatnál felmerül, az államjog azonban éppen „áttételes” normáinál fogva — ezeket a normákat akár az alkotmányból, akár egyéb tényezőkből vezetjük le — úgy-szólván minden jogágazattal szoros kapcsolatban áll. Ebből a tényből folyóan van szükség arra a megállapításra is, hogy „az államjog... a jogrendszer alapvető ágazata, melyre jogrendszerünk felépül”. (14. old.) Ezt tükrözi az a tézis is, hogy a tisztá államjogi jogviszonyokat tekintve az államjog „szakjogág”.

Kétségtelen tény, hogy a történelem meghatározott korszaka, mégpedig a polgári forradalmak korszaka megteremtette az alkotmány fogalmát és intézményét, amelyben mindazokat a társadalmi viszonyokat jogviszonyokká, sőt alapvető jogviszonyokká változtatta, amelyek a társadalmi-politikai berendezkedés szempontjából alapvetőek voltak. Ez a tény, az alkotmányok létrejötté, teremtette meg az „alkotmányjogot” mint külön jogágazatot.

Milyen következtetéseket lehet levonni ebből a gondolatmenetből? Kétségtelen, hogy az állam- és jogelmélet alapvető tétele — hogy a jogrendszer a valóságos társadalmi viszonyok alapján bomlik elsődlegesen jogágazatokra

— legalább is nem teljes mértékben érvényesül az államjog tárgyának fenti meghatározásánál. Az államjog tárgyánál ugyanis — a fenti fejtegetéseknek megfelelően — nem maga a társadalmi viszony a lényeges, hanem a társadalmi viszony jellege, vagyis az, hogy a társadalmi viszony, illetőleg az erre épülő jogviszony adott időszakban, adott történelmi körülmények között „alapvető jelentőségűnek” minősíthető-e. Ez a minősítés viszont sok vonatkozásban szubjektív elemeket is tartalmazhat.

A fenti ellentmondást két irányba lehetne feloldani:

1. Az állam- és jogelmélet fenti — a tankönyv által is citált — tétele további kiegészítésre szorul, hiszen kétségtelen, hogy a marxista állam- és jogelmélet még nem adott végleges választ az olyan kérdésekre, mint a szabályozás módszere, amely pedig tézisei szerint közrejátszik a jogágazatok elhatárolásánál.

2. A másik megoldás, hogy az államjog tárgyát kizárólag az ún. „tisztá államjogi jogviszonyokra” szorítjuk, és az alkotmányban szereplő egyéb normákat más jogágazatok körébe soroljuk. Kétségtelenül megáll azonban az az érv is, hogy ezeknek a normáknak az államjogtól való elszakítása az alkotmányos jelentőségű rendelkezések szétszakítását eredményezi, és a jogágakban, de különösen a jogtudomány egyes ágaiban meglévő szemléleti, módszerbeli különbségek az alkotmányos rendelkezések megítélését is felbontanák. Így világosan más perspektívába, szemléletbe kerül a tulajdoni viszonyok megítélése, ha az államjog keretében tárgyaljuk, mintha a polgári jog sajátos rendszerébe helyezük a rávonatkozó alkotmányos tételeket.

Feltétlenül megáll ezzel szemben az az érv is, hogy az államjogi szabályoknak szinte mindegyikét el lehet helyezni végsősoron egyéb jogágazatokban és ilyen gondolatmenet elfogadásával az államjog mint jogágazat teljes felszámolásáig is el lehet jutni.

E témánál a tankönyv jelentősége abban van, hogy a maga valóságában veti fel az államjognak a többi jogághoz képest speciális helyzetét, és ez elősegítheti a kérdés további elemzését és elvi megoldását még akkor is, ha a szerzők végkövetkeztetésükben nem is jutnak el eddig az eredményig. Bírálatként a szerzők felé csak az vethető fel, hogy elfogadva az állam- és jogelmélet fenti tételét, azzal ellentétes eredményre jutnak és nem is próbálják a ténylegesen meglévő ellentmondást feloldani. Úgy hisszük, állam- és jogelméletünknek a jogrendszer jogágazatokra történő felosztásánál, illetőleg tudományos alapjainak elemzésénél ezekre a tényekre is figyelemmel kell lennie.

2. Az államszerkezettel foglalkozó V. résszel kapcsolatban a tankönyv néhány szerkezeti kérdésével szeretnénk foglalkozni.

A rész szerzője maga is abból a tényből indul ki, hogy az államszerkezetet mint gyűjtőfogalmat a Szovjetunió 1936-os alkotmánya előtt a szovjet jogtudomány teremtette meg, és mindazokat az alkotmányos kérdéseket ide sorolta, amelyek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok egymáshoz való

viszonyát, az autonom egységek jogi helyzetét, hatáskörét, szabályozzák. A szovjet jogtudomány az alkotmány e rendelkezéseit tovább általánosítva és az államszerkezet fogalmát kimunkálva a föderáció kérdésein túl e fogalomba sorolta a szuverenitás kérdését általában, az államterület kérdéseit — ezzel összefüggésben a területi igazgatási beosztást —, az állampolgárságot, az állam jelvényeit és fővárosát. (163—164. old.)

Lényegében ilyen elvi kiinduló pont után a tárgyalt tankönyv is ezeket a kérdéseket sorolta az V. részbe, az államszerkezet fogalma alá.

A Szovjetunió körülményei között szükségszerűen alakult tehát ki — az állam föderatív voltánál fogva — az államszerkezet jogi és tudományos fogalma. Ennek ellenére megkísérelhetjük tagadni azt, hogy egyszerű szocialista állam esetében szükség lenne e fogalom alkalmazására. Az egyszerű, tehát nem összetett, szocialista államban is felmerülnek az állami szuverenitás, az államterület, a területi igazgatási beosztás, az állampolgárság stb. kérdései, de hiányzik e kérdések minősítő eleme: az állam föderatív felépítése. A szovjet jogtudományban nem azért sorolják e kérdéseket egy fogalomba, mintha ezek minden körülmények között összetartozó fogalmak lennének, hanem azért, mert mindezen kérdések középpontja, mindezen kérdések „közös nevezője” a föderáció, a szövetséges államok önállósága. Az állam területi beosztása azért került e valóban gyűjtő-fogalomba, mert ez szorosan összefügg a szövetséges köztársaságok szuverenitásával. Az állampolgárságot pl. azért kell idesorolni, mert a föderatív állami berendezkedés létrehozta a kettős, az Unió és a szövetséges köztársasági állampolgárságot. Az államszerkezet döntő eleme — az összetett államiség — hiányzik államszervezeti beosztásunkból, és így elesik az államszerkezet fogalma alkalmazásának szükségessége is. Ezt a szerzők is érzik, és ezért az államterületi beosztás tartalmi kérdését helyesen a VIII. részben az államhatalom helyi szerveivel kapcsolatban tárgyalják.

A mi körülményeink között, az államszerkezet fogalma alkalmazásának tagadása esetén, az e részben tárgyalt joganyag szerkezeti elhelyezése okozhat csak gondot. Feltételezhetően a tankönyv szerzőit is többek között ez vezethette e rész és fogalom felvételében. A szerkesztési probléma azonban nem indokolhatja olyan fogalom alkalmazását államunk felépítésénél, amelytől ez a felépítés teljesen idegen.

Az e részben tárgyalt joganyag szerkezeti elhelyezésére többféle megoldás lehetséges. Helyesnek tartottuk volna, ha a szuverenitás kérdései az állam politikai alapjának tárgyalása során kerültek volna megvilágításra. Az állam politikai alapjának problémaköréhez szervesen tartoznak hozzá a szocialista képviselőlet általános elvei is, hiszen ezek szorosan kapcsolódnak az államhatalom gyakorlásának módjához: alkotmányunk is az I. fejezetben említi őket.

Az államterület itt tárgyalt kérdéseit a VIII. részbe lehetne elhelyezni az állam területi-igazgatási beosztásával együtt még akkor is, ha bizonyos vonatkozások kétségtelenül túlmutatnak az ott tárgyalt témakörön. Elképzelhető

az is, hogy a terület itt említett vonatkozásait a szuverenitáshoz kapcsolódóan az előbb említett módon tárgyaljuk.

Az állampolgárság tételesjogi szabályai sokkal inkább kapcsolódnak az állampolgári jogokhoz és kötelességekhez — mint a jogok és kötelességek személyi hatálya —, mint a részben tárgyalt problémákhoz. A címer, zászló, főváros — az alkotmány felépítésének megfelelően — vagy a tankönyv utolsó fejezetét alkothatná, vagy az állami szuverenitáshoz kapcsolódóan a politikai alap tárgykörében is tárgyalható lenne.

Az államszerkezet fogalma terminológiájának alkalmazása ellen tehát nemcsak elvileg lehet kifogást emelni, de azt szerkezeti, didaktikai okok sem teszik szükségessé. Ugyanakkor feltétlenül helyes, ha a tankönyv pl. az államszerkezet alapjait tárgyalva megismertet az államszerkezet fogalmával és rámutat a föderáció és e fogalomnak szoros kapcsolatára is.

3. Jelentős tudományos eredményeket tartalmaz a tankönyvnek az állami szervek rendszerével foglalkozó VI. része. Tudomásunk szerint a szocialista államjogi irodalomban először kísérik meg e részben a különböző állami szervtípusok közötti különbségeknek az egyes szervtípusok tevékenysége és munkamódszere alapján való meghatározását. Ezzel lépéseket tesznek a különböző szervtípusok szervezeti elválasztása okainak elvi magyarázása felé. Az ott kifejtett helyes következtetésekhez egyetlen megjegyzést szeretnénk fűzni. Bár a tankönyvnek úgyszólván minden része aláhúzza a szocialista képviseleti szervek vezetőszeropét, mégis a szervtípusok meghatározásánál ez a szempont nem jut eléggé érvényre. A tankönyv vonatkozó része ugyanis csak felsorolja és meghatározza az államhatalmi, az államigazgatási, a bírói és ügyészi szervek lényegét, de nem mutat rá, hogy e szervek között nemcsak egyszerű munkamegosztás van, hiszen ez ellentmondana az államhatalmi szervek, illetőleg az országgyűlés hatásköre korlátlanóságának. Ennek megfelelően az állami szervtípusoknál a munkamegosztás csak az államhatalmi szervek alatt elhelyezkedő állami szervtípusoknál kezdődhet és csak a minisztertanács, a bíróság és az ügyészség hatásköre között érvényesül. Az államhatalom egységének elve megköveteli, hogy első fokozatként államhatalmi képviseleti szerveket valamint egyéb állami szerveket különböztessünk meg. Az egyéb állami szerveket most már az ellátott feladat, a jellemző munkamódszer alapján lehet csoportosítani és ilyen értelemben a munkamegosztás is csak itt érvényesülhet.

4. A VII. rész több jelentős és újszerű megoldást, kutatási eredményt tartalmaz. Ezek közül a kormányformákkal foglalkozó részeket szeretnénk kiemelni még akkor is, ha véleményünk szerint vitatható is a kormányforma kategóriájának szocialista körülmények közötti létjogosultsága. Annyi bizonyos, hogy a szerzők jelentősen elősegítették a burzsoá kormányformák osztályozását, amikor lényegében kétféle típusú kormányformát különböztetnek meg: az államfői képviseleti és a parlamentáris kormányformákat. Ezzel az osztályozással rámutattak arra, hogy a prezidenciális burzsoá köztársaságok

még ha államformájukat tekintve köztársaságok is, gyakorlatilag, állami berendezkedésüket tekintve, az állam fő szerveinek egymáshoz való viszonyát szemlélve az alkotmányos monarchiához hasonlítanak elsősorban. Így választ tudnak adni azokra a napjainkban meglevő burzsoá türekvésekre is, hogy a parlamentarizmus intézményeit miért igyekeznek a prezidenciális köztársaság intézményeivel, a burzsoá fejlődés első időszakát jelentő, lényegében a feudális és burzsoá osztály közötti kompromisszumot kifejező intézményekkel felváltani, és ezzel a végrehajtó szerveket a képviselői szervek fölé emelni.

5. Értékes a munkának az állampolgári alapjogokkal és köteleességekkel foglalkozó része, amely elméleti igényrel, az állampolgári alapjogokra vonatkozó burzsoá felfogások marxista bírálatával elemzi a szocialista államjogtudományban elméletileg kevésbé feldolgozott témát. Különösen értékes és érdekes „Az állampolgári alapjogok elmélete és gyakorlata” c. fejezet, ahol a szerzők elemzik a szabadságjogok tartalmának történelmi alakulását, osztályjellegét és marxista bírálatát adják a szabadságjogokkal kapcsolatos burzsoá politikai és jogi nézeteknek.

A tankönyvnek még több pozitív eredményéről és vitatható téziséről lehetne beszélni. Úgy gondolom, a tankönyv eredményének lehet tekinteni, hogy e vitatható megállapítások éppen azoknál a részeknél merülnek fel, ahol a legsokoldalúbban tárgyalják a szerzők az államjog anyagát. E sokoldalú, történeti, mély elméleti feldolgozási módszer új gondolatokat ébreszt az olvasókban és ennek jelentőségét nem lehet lebecsülni a hallgatók nevelése szempontjából sem.

HOZZÁSZÓLÁSOK*

A tankönyv vitája iránt jogászai társadalmunk különböző rétegei, a jogászai munka számos területének munkásai nagy érdeklődést tanúsítottak. Ezt bizonyította a rendezvényeken megjelentek nagy száma, s a hozzászólások sokrétűsége is. Felszólaltak a vitában *Vas Tibor*, *Martonyi János* egyetemi tanárok, *Ádám Antal*, *Ágai Dezső* egyetemi docensek, *Papp Ignác* és *Szentpéteri István* egyetemi adjunktusok, *Toldi Ferenc*, *Ficzere Lajos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársai, valamint *Horváth Zsikó László* ügyvéd.

A hozzászólások egyöntetűen megállapították, hogy a tankönyv tükrözi a *szocialista jogtudományunk eddigi fejlődésének eredményeit, tartalmában, szerkezetében, feldolgozásának módszerében* komoly tudományos értéket képvisel. Megállapították továbbá, hogy a tankönyv mint oktatási tananyag is *megfelel a jogászképzés egyre emelkedő követelményeinek*, tartalmában, felépítésében, stílusában eleget tesz a *didaktikai szempontoknak*. A felszólalások megállapításait egy tanév oktatási tapasztalatai is alátámasztják.

*A hozzászólások itt közölt összefoglalását *Szentpéteri István*, a szegedi Állam- és Jogtudományi kar adjunktusa állította össze.

Nem hiányzott a felszólalók közül a gyakorlat oldaláról jövő értékelés sem (különösen *Horváth Zsikó László* szegedi ügyvéd tett értékes észrevételeket ilyen vonatkozásban). Képet kaphattunk arról a felszólalások tükrében, hogy a bíróságoknál, ügyészségeknél, államigazgatási szerveknél, vállalatainknál dolgozó jogászok és ügyvédek, milyen sok vonatkozásban profitálhatnak a tankönyvből.

A tankönyv értékét húzta alá a vitát vezető és lezáró *Búza László* akadémikus zárszava is. A tankönyv egyik legnagyobb érdemének minősítették, hogy az, az első államjogi tankönyv megjelenése óta eltelt időszak hazai és külföldi szocialista jogirodalmának minden, az államjoggal kapcsolatos kutatási eredményét feldolgozta és anyagában hasznosította. Elismerően nyilatkoztak azokról a fejezetekről, amelyekben szerzők lényegében első alkalommal tették közzé önálló kutatási eredményeiket. Megállapították a felszólalók, hogy szerzők igen magas mércét állítottak fel önmagukkal szemben. Az egész tankönyvön végigvonul az a legmagasabb fokú igényesség, hogy a marxista—leninista tudomány legújabb eredményeit summázzák. Ugyanilyen elismeréssel beszéltek a felszólalók a tankönyv didaktikai értékeiről. A tankönyv precíz meghatározásaival, logikusan rendszerezett anyagával több évre szilárd, jól használható matériát ad az államjogi stúdiumok előadói és hallgatói számára. A tankönyv egyöntetűen nagyra értékelt anyaga dicséreti mindhárom szerző — s benne külön is a szerkesztés munkáját. E szerkesztői munka érdeme, hogy a társszerzőségben készült tankönyv különböző szerzők által kidolgozott részei és fejezetei között jellegbeli, feldolgozás-módszertani, stílusbeli különbségek alig vehetők észre.

A tankönyv általános értékelését Búza László akadémikus azzal a többi felszólalásból is kicsendülő meggyőződéssel foglalta össze, hogy a tankönyvnek nagy szerepe lesz az államjogi tudás általános gyarapítása terén.

1. A vita során elhangzott felszólalásokat mondanivalójuk tartalma szerint két csoportba oszthatjuk. A felszólalások egyik része a tankönyv *általános megoldásaival*, mindenekelőtt a tankönyv rendszerével, az anyag történeti jellegével, az összehasonlító módszer alkalmazásával stb. foglalkozott. A hozzászólások másik csoportja a tankönyv egyes intézményeihez, a fogalmakhoz fűzött elvi jellegű vagy konkrét, általános, illetve részletbeli megjegyzéseket. Ezekre a véleményekre a szerzők közös válaszát *Beér János* egyetemi tanár, a tankönyv szerkesztője adta elő.

a) Az államjogi tankönyv *rendszere* az első tankönyv rendszerének továbbbeszolásával tökéletesítette az anyag tárgyalásának, az anyag felépítésének rendjét. Az összefüggő és egymáshoz szorosan kapcsolódó problémakörök még inkább koncentráálódtak, s az így kialakuló nagyobb terjedelmű részek már a szerkesztőknél fogva is tanúsítják, hogy az államjog egyik vagy másik nagyobb területét érintő anyagáról van szó. (Így növekedett nagyobb egységgé pl. „Az államhatalom és az államigazgatás szervei a Magyar Népköztársaságban” c. VII. rész, amely a régi tankönyv két részének matériáját fogja össze.) Államjogi tankönyveink e már hagyományossá váló tagolását illetően a felszólalások gyökeres átalakítást nem is javasoltak. A tankönyv rendszerével kapcsolatban a már régebben is vitatott „A Magyar Népköztársaság államszerkezete” c. V. rész felbontásának gondolatát vetették fel újból néhányan. Többen megfontolandónak tartották *Antalfy György* referátumában előadott javaslatát, amely szerint szó lehetne az államszerkezet e részben tárgyalt problémáknak a politikai alap anyagába való beillesztéséről. Sőt a

politikai alapot más elvi jellegű fejezetekkel kibővítve mintegy az államjog általános részévé lehetne fejleszteni. *Ádám Antal Schmidt Péter* álláspontjához csatlakozott, aki szerint az államszerkezet c. részt a tankönyv mostani rendszérének egyébként érintetlenül hagyása mellett fel lehetne osztani és be lehetne építeni más részekbe, illetve fejezetekbe.

A tankönyv rendszerével kapcsolatban *Beér János* különösen *Antalffy György* javaslatait emelte ki, mely szerint már kísérleteket lehetne tenni az államjog általános és különös részének kialakítására. Ez egyúttal megoldaná a leginkább vitatott államszerkezetről szóló rész tankönyvi helyét is. E helyes gondolati mag mellett is úgy látja, hogy az államjogi tankönyv rendszerének általános és különös részre való bontásával kapcsolatban felmerülő, ma még csak inkább kibontakozó vita stádiumában mozgó problémák, további nagyon sokoldalú mérlegelésre várnak. Szerzők ezért úgy látják, hogy mindaddig, amíg a tankönyv rendszere kérdésében egy sokkal határozottabb és egységesebb álláspont a viták során ki nem jegecesedik, addig nem lenne célszerű az államszerkezetről írt rész felbontása, annál kevésbé, mert ezen anyagrészek új helyére vonatkozó javaslatokkal szemben több komoly aggály merül fel. Részletesen foglalkozott azzal, hogy az államszerkezet egyes elemeinek a tankönyv mostani rendszerében más fejezetekbe javasolt áttétele, rendszertanilag és logikailag sem mindig megalapozott, ezért pillanatnyilag a felbontást még nem látja időszerűnek.

b) Az első államjogi tankönyv megjelenése óta irodalmi síkon és programviták alkalmával is többször felvetődött az a kérdés, hogy mennyire kell az államjogi stúdiumoknak s a tankönyveknek jogtörténeti anyagot magukba olvasztaniuk, s hol van a határ az alkotmánytörténet és a jogtörténet stúdiumainak vonatkozó részei között, s milyen sajátos nézőpontból kell tárgyalni az államjogtudomány keretében a jogtörténeti tényeket és eseményeket? Mindezekre a kérdésekre sikeres megoldást adtak szerzők a tankönyvben. A felszólalók megállapították, hogy helyes volt a régi tankönyvhöz viszonyítottan az alkotmánytörténeti anyag csökkentése és az intézmény történeti részek bővítése.

A tananyag történeti jellegét illetően csak a tudománytörténet síkján hangzottak el kívánalmak. *Vas Tibor* szerint a Horthy-korszak közjogtudományának reakciós szolgálati szerepét dokumentálja ugyan a tankönyv, de mégis több helyet kellett volna szentelni a felszabadulás előtti burzsoá államjogtudományi irányzatoknak, különösen pedig a Horthy-korszak fontosabb közjogtudományi nézeteit részletesen bíráló feldolgozásnak. Egyetemi hallgatóink szemináriumi és szakmai dolgozataik készítése során ugyanis sok alkalommal találkozunk a Horthy-korszak vezető jogászainak munkáival, ezért nagy segítséget jelentene azok munkásságának részletesebb marxista bírálata a tankönyvben.

Ezekre a szinte előre várt észrevételekre a szerzők már a könyv előszavában kifejtik álláspontjukat: e téma monografikus feldolgozását tartják szükségesnek. E nélkül csak az alapvető nézetek és irányzatok marxista bírálatára vállalkozhattak.

Búza László a Horthy-korszak tudománytalan és reakciós közjogi jelzavai között különösen a történeti alkotmányok burzsoá dicsőítésének nyomatékosabb aláhúzását és marxista bírálatát látja szükségesnek. A Horthy-korszak közjogtudománya egyre retrográdabb funkciókat végző állami intézményeket reformálhatatlannak, sérthetetlennek minősített arra való hivatkozással, hogy azok a sajátos magyar történeti alkotmány által kialakított,

az általános európai alkotmányozásnál magasabb értékű produktumok. A történeti alkotmányhoz való ragaszkodás feudálkapitalista elmaradottságunk közjogi védelmezésének eszköze volt, holott a polgári átalakulás követelményeit következetesebben felismerő polgári demokráciák a feudalizmussal szemben aratott győzelmeik eredményét írott alkotmányba rögzítették, s így az íratlan alkotmány felsőbbrendűségének mítoszát maga a burzsoá közjogtudomány viszonylag haladóbb része is elvetette.

Az itt felvetett gondolatokkal a tankönyvben két helyen (a burzsoá tudomány kísérletei az alkotmányok osztályozására, 44. old., és az „ezeréves alkotmány”-ról szóló tanok bírálatánál, 71. o.) is találkozunk, tehát az adott keretek között a tankönyv eleget tesz e követelményeknek.

E kérdések kapcsán említjük meg azt a problémát, hogy helyes-e, ha a tankönyv az alkotmányos intézmények várható reformálásának elveit összefoglalja és előre vetíti? *Martonyi János* véleménye szerint ugyanis meg lehetett volna említeni a tankönyvben, hogy a közeljövőben várhatólag alkotmányunk módosítására és kiegészítésére kerülhet sor, s továbbá, hogy abban miként fognak kifejezésre jutni szocialista átalakulásunk legújabb eredményei. Szerzők álláspontja szerint általában is problematikus tételes jogot tárgyaló stúdiomoknál a hatályos jog tankönyvben való részletes bírálata, kettőzötten aggályos ez az olyan egészében hatalmas politikai jelentőségű törvénynél, mint az alkotmány. E mellett nem lehet a tankönyv feladata a várhatóalkotmány módosítások fő vonásainak kimunkálása, még akkor sem, ha egyes, e tárgyba vágó kérdésekben az államjogtudomány természetesen végez és végzett részben publikált kutatásokat is.

c) A tankönyv általános értékelésénél nagy súllyal esik latba az a kérdés, hogy mennyire sikerült államjogi fejlődésünket a szocialista államépítés általános fejlődésmenetével összehasonlítva bemutatni, s hogyan tudja államjogi intézményeink és a hasonló burzsoá jogintézmények között fennálló jellegbeli és formai különbségeket érzékeltetni? A tankönyv az *összehasonlító módszert* mindkét vonatkozásban nagyon eredményesen alkalmazta. A legközvetlenebb és legteljesebb ez az összehasonlítás államjogi intézményeink és a szovjet állam intézményei között, de nagyon széles skálán mozog a népi demokratikus államépítés, intézményfejlődés mienkkel hasonló és eltérő vonásainak kimunkálása és ezek dokumentálása. Éppen ilyen igényes a különböző szocialista államjogtudományi nézetek lényegének, fő vonásainak egybevetése és magyarázása.

Az intézmények összehasonlító tárgyalása mellett a tankönyv több problémát teljesebb mértékben meg tudott világítani; mint pl. a Szovjetunió és népköztársaságunk politikai alapjainak hasonlóságai és különbségei, a szocialista kormányformák közötti különbségek stb.

Az összehasonlítás a tankönyvben együtt jár annak vizsgálatával, hogy milyen tényezők hatottak a fejlődés ilyen vagy amolyan alakulása irányában, melyek azok a megoldások, amelyek a szocialista államszervezés általános törvényszerűségeit legjobban tükrözik.

Felmerült az a kérdés is, hogy szocialista államjogi tankönyv, és pedig egy adott ország hatályos államjogát tárgyaló tankönyv milyen mértékig és milyen terjedelemben foglalkozhat az általános kritikái értékelésen túl az egyes burzsoá alkotmányok bemutatásával. E körben felmerültek olyan igények is, hogy részletesebben ismertetni és értékelni kellene a második világháború óta függetlenséget nyert volt gyarmati államok jellegzetesebb alkotmányait

(pl. India, Indonézia, Egyesült Arab Köztársaság, Tunisz, Ghana). Aktuális politikai szempontból is jelentős feladat a jelenleg is fennálló fasiszta kormányformájú államok (Spanyolország, Portugália) ún. „alkotmányos” intézményeinek bővebb bírálata. (*Martonyi János* felszólalása.)

Szerzők válasza szerint az összehasonlítás ilyen kiszélesítése a jelenlegi szerencsésnek minősíthető arányokat erősen felbomlasztotta volna. Éppen ilyen — sőt több — joggal vetődhetett volna fel az az igény is, hogy a népi demokratikus államok alkotmányfejlődését, különösen az utóbbi évek nagyon jelentős és sok vonatkozásban újszerű megoldásait részletesebben vegye vizsgálat alá a tankönyv. Mindezek a javaslatok tehát bizonyos fokig a tankönyvnek monografikus anyagokkal való terhelését jelentenék.

Magától értetődik, hogy a szocialista államok intézményei közötti összehasonlítás, a kapitalista intézményekkel való összevetéshez viszonyítva elsődleges helyet tölt be a tankönyvben, hiszen ebből konkrétan hasznosítható tanulságok származnak számunkra. Nem lehet azt sem mondani, hogy a könyv intézményeinknek a burzsoá intézményekkel való összehasonlítását és ennek során a különbségek kimunkálását elhanyagolta volna. Ez az összehasonlítás a legszilárdabb marxista elvi hírállattal párosult, és eloszlát minden olyan esetleges tévhitet, hogy pusztán formai elemek alapján szocialista és burzsoá intézményeket egymás mellé lehet állítani. A tankönyv arányai megszábták azt a keretet, hogy milyen mélységig mehet a szocialista és burzsoá formák összehasonlításába, s milyen teret szentelhet a burzsoá alkotmány és intézmény fejlődés általános és részletbeli ismertetésének. Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével kell megítélnünk az olyan észrevételeket, amelyek az összehasonlító anyag egyik vagy másik részének bővítését javasolják.

d) A tankönyv általános értékeléséhez kapcsolódó felszólalások vonatkozásában kell mérlegelnünk azt a kérdést, hogy mennyiben tükröződnek abban a szocialista társadalmi fejlődés legújabb vonásai, elemei? A tankönyv a marxizmus elméleti továbbfejlesztését nagymértékben előbbrevivő XXI. kongresszus után készült, és ennek konzekvenciái világosan felismerhetők minden fontosabb államjogi problémával kapcsolatban kifejtett álláspontjánál.

A felszólalók több oldalról értékelték a tankönyv általában helyeseltető megoldásait az állami és társadalmi szervek viszonyának, a társadalmi mechanizmus különböző szervezeti formáinak, valamint a közvetlen demokratikus intézmények, továbbá ezek egyre növekvő szerepének bemutatásában. (*Papp Ignác* és *Szentpéteri István* felszólalásai.) E mellett hangsúlyt kapott a társadalmi normáknak a tankönyv megjelenése óta is egyre fokozódó jelentősége, noha az természetesen még nem kapott oly sokrétű megvilágítást, mivel a szocialista jogirodalomban csak a tankönyv megjelenése óta bontakozott ki szélesebb körű vita e kérdésben. Rámutattak felszólalók a legújabb fejlődés menetében felmerülő javaslatokra, amelyek az állami szervekhez kapcsolódó társadalmi-tömegszervezeti formák (pl. tanácsi állandó bizottságok) vonatkozásában lehetőséget látnak ezeknek érdemi ügydöntő hatáskörrel való felruházására is, ami különösen jelentős a kommunista társadalmi öngazgatás fejlődése szempontjából. (*Papp Ignác.*)

2. A tankönyv általános vonásait, rendszerét, módszerét stb. illető felszólalások mellett *több konkrét, részletbeli megjegyzés hangzott el, amelyek a tankönyv által használt fogalmakkal, az intézmények szervezetével, hatáskörével, működésével és értékelésével álltak kapcsolatban.* E felszólalások közül — tekin-

tettel azok nagyobb számára — csupán néhányat kívánunk részletesebben ismertetni.

Több oldalról értékelték (így különösen *Ficzere Lajos és Ádám Antal*) az *államjog tárgyáról és fogalmáról adott meghatározásokat*. Kiemelték, hogy a tankönyv figyelembe veszi e körben is a szocialista jogtudományban, különösen a Szovjetunióban lezajlott széleskörű vita eredményeit. A tankönyv érdeme, hogy a szocialista jogtudományban legáltalánosabban elfogadott álláspont oldaláról közelítette meg e kérdéseket, ugyanekkor mégis új megoldást ad, mivel az eddig ismeretes meghatározásoknál sokkal differenciáltabban fejezi ki mind az államjog tárgyát, mind az államjog fogalmát. A tankönyv érdeme továbbá, hogy elutasítja azokat a nézeteket, amelyek a szocialista államjog tárgyát, a hatalmi viszonyokra kívánják leszűkíteni és kirekesztik abból a társadalmi rendre, különösen a gazdasági alapra vonatkozó és a szocialista alkotmányok által rögzített viszonyokat (*Ficzere Lajos*), egyben elhangzott olyan javaslat is, hogy az államjog fogalma körében kifejezetten utalni lehetne az államhatalmi szervek hatáskörére, mivel az államhatalmi szervek működése, amit a tankönyv említ, nem mindenki számára egyértelműen foglalja magában a hatáskörre való utalást is (*Ádám Antal*).

A törvény és a normatív országgyűlési határozat egymáshoz való viszonyával és ezeknek a jogforrások hirearchiájában elfoglalt helyével kapcsolatban felvetődött az a kérdés, hogy az országgyűlési határozatot a törvénnyel egyenlő erejű jogforrásnak lehet-e minősíteni? Ádám Antal rámutatott, hogy e rész szerzője egyéb jogforrásokat illetően helyesen foglal el olyan álláspontot, hogy ugyanazon szerv által különböző formában kibocsátott jogforrások nem egyenrangúak. Miként a miniszteri utasítás nem módosíthatja a miniszteri rendeletet, a NET normatív határozata a törvényerejű rendeletet, ugyanígy nem lehet egyenlőségi jelet tenni az országgyűlés normatív határozata és a törvény jogereje között.

Az országgyűlés hatáskörének korlátlanágát a tankönyv elvileg is nagyon nyomatékosan aláhúzza, s az ezzel kapcsolatos elméleti problémákat analizálja. Az országgyűlés hatáskörének elvi korlátlanágát különösen egy vonatkozásban érintették a referátumok, illetve a felszólalások. Nevezetesen problémaként vetődött fel az, hogy a népszavazásnak mint az állampolgárok közvetlen akaratkifejezésének milyen a viszonya, az országgyűlés normatív aktusaihoz és általában az országgyűlés hatásköréhez. (*Szentpéteri István*) Felszólalók hangsúlyozták, hogy az alkotmányunk által ismert népszavazás jellegét tekintve határozottan különbözik a burzsoá államok közvetlen demokratikus formáitól, elsősorban a referendumtól. Emellett azonban fenn marad továbbra is az a kérdés, hogy a népszavazás eredménye kötelező-e az országgyűlésre, vagy sem? A szocialista jogirodalom jelentékeny része a népszavazást konzultatív formának tekinti, amelynek eredménye nem szükségképpen befolyásolja az országgyűlési határozatokat. Hangsúlyozzák, hogy a népszavazás mint a polgárok akaratnyilvánításának közvetlen formája, politikailag kötelező az országgyűlésre. Az országgyűlés hatáskörét azonban nem korlátozza a népszavazás eredménye sem. Szerzők nevében dr. Beér János e problémával kapcsolatban megerősítette a tankönyvben elfoglalt álláspontjuk helyességébe vetett meggyőződést. Kiemelte, hogy a szocialista állami mechanizmusban nyilvánvalóan nem e „hagyományos” közvetlen demokratikus forma a legjelentősebb, hanem a társadalmi organizációknak az a széles hálózata, amely egyre több és több közfunkció ellátását vállalja magára.

Az anketén több felszólaló kiemelte a szerzőknek az állami szervek sajátosságai és rendszere kimunkálásában elért és a tankönyvben is jelentkező eredményeit. Ebben a vonatkozásban *Toldi Ferenc* hangsúlyozta, hogy a tankönyv államszervezettel foglalkozó részének egyik fő értéke, hogy kiemeli az államszervezeti formáknak az alap- és felépítmény viszonylatába való objektív meghatározottságát, valamint a legalkalmasabb szervezeti formák létrehozására irányuló cselekvés tudatosságát. A kérdést vizsgálva a felszólaló rámutatott, hogy az államszervezet az államhatalom létezési módja, az államhatalom struktúrája, amely lehetővé teszi annak létezését. Az államhatalom és az államszervezet mint felépítményi jelenségek egymással a tartalom és a forma dialektikus egységében állanak, és így a formának ebben a vonatkozásban is aktív szerepe van.

A szerzők az állami szervek fő típusait az alkotmánynak, illetőleg az állami szervek szervezeti és tevékenységbeli sajátosságainak megfelelően határozzák meg. A felszólaló megállapította, hogy az államhatalmi szervek államhatalmi jellegének feltárásában a szerzők elért eredményei az országgyűlés és az államhatalom helyi szervei között meglévő minőségi különbségek további kiemelésével fejleszthetők. A szerzők az államigazgatási szervek rendszere vonatkozásában teljességre törekszenek. Ebben a törekvésben az önállóan gazdálkodó, vállalati formában működő államigazgatási szerveknek nagyobb súlyt kellene kapniuk. *Ágai Dezső* rámutatott, milyen nagy *segítséget jelent* különösen az államjoggal szorosabb kapcsolatban álló, azzal egy jogág-csoportba tartozó *szakjogok művelői számára* a tankönyv megjelenése.

A tankönyv *didaktikai értékeiről* különösen részletesen beszélt *Horváth Zsíkó László*. Kiemelte, hogy a tankönyvben a felsőoktatási reform által felvetett kívánalmak nagymértékben érvényesültek annak ellenére, hogy a tankönyv anyagának kidolgozása idején a reform gondolata nem volt központi kérdés felsőoktatásunkban. Dicsérettel emlékezett meg a tankönyv világos, szabatos, jól érthető nyelvezetéről s tanulását nagyon megkönnyítő tagolásáról.

A hozzászólásokra adott szerzői válasz után *Búza László* akadémikus azzal az általános értékeléssel fejezte be a vitát, hogy az a tankönyv magas színvonalához méltó, elmélyült és elvi szintű volt. A hozzászólások egyöntetűen megállapították, hogy a tankönyv szocialista államjog tudományunk nagy eredménye, amely felé méltán fordul nagy érdeklődéssel kutató és oktató, és amely igen magas szintű felkészülésre ad lehetőséget e stúdiumokat tanulmányozó minden hallgató számára.

FONYÓ ANTAL:

A TULAJDON ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK FOGAMÁNAK EGYES KÉRDÉSEI

I.

Valamely bűncselekmény-kategória fogalmán azoknak az ismérveknek az összességét értjük, amelyek meghatározzák a fogalom alá eső cselekmények társadalomra veszélyességének a jellegét. Ezeket az ismérveket illetően elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a szóban forgó kategóriába eső cselekmények milyen társadalmi viszonyokat sértenek.